

Jedno čitanje djela Philippea Ariésa "Stoljeća djetinjstva"

Grozaj, Anita

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:104047>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
ZAGREB**

Anita Grozaj

**JEDNO ČITANJE DJELA PHILIPPEA
ARIÈSA
*STOLJEĆA DJETINJSTVA***

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2020.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
ZAGREB**

Anita Grozaj

**JEDNO ČITANJE DJELA PHILIPPEA
ARIÈSA *STOLJEĆA DJETINJSTVA***

Diplomski rad

**Mentor:
prof. dr. sc. Diana Zalar**

Zagreb, rujan 2020.

SADRŽAJ

SAŽETAK

SUMMARY

UVOD	1
1. PHILIPPE ARIÈS – LIK I DJELO	2
1.1. Biografija Philippea Arièsa	2
1.2. Bibliografija Philippea Arièsa	5
2. STOLJEĆA DJETINJSTVA	8
2.1. Uvod u knjigu	11
2.2. Prvi dio knjige – »Doživljaj detinjstva«	12
2.2.1. »Životne dobi«	13
2.2.2. »Otkriće detinjstva«	16
2.2.3. »Dečija odeća«	19
2.2.4. »Mali doprinos istoriji igara«	21
2.2.5. »Od bestidnosti do čednosti«	27
2.2.6. »Zaključak prvog dela knjige – Dva doživljaja detinjstva«	30
2.3. Drugi dio knjige – »Školski život«	32
2.3.1. »Mladi i stari školarci u srednjem veku«	32
2.3.2. »Nova ustanova – koledž«	35
2.3.3. »Uzrast učenika«	38
2.3.4. »Razvoj discipline«	41
2.3.5. »Od školâ do internatâ«	42
2.3.6. »Male škole«	43
2.3.6. »Surove strane školskog detinjstva«	45
2.3.7. »Zaključak – Škola i trajanje detinjstva«	46
2.4. Treći dio knjige – »Porodica«	48
2.4.1. »Slika porodice«	48
2.4.2. »Od srednjovjekovne do moderne porodice«	51

2.4.3. »Zaključak – Porodica i društvenost«	54
2.5. Zaključak knjige	54
3. KRITIKE ARIÈSOVOG RADA	56
3.1. Pregled nekih kritika	56
3.2. Moj osobni osvrt na Arièsa	62
ZAKLJUČAK	64
LITERATURA	66
Izjava o izvornosti diplomskog rada	68

SAŽETAK

Ovaj rad bavi se povjesničarom Philippeom Arièsom, donoseći njegovu kratku biografiju i bibliografiju te analizira njegovo djelo *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime (Dijete i obitelj u Starom poretku)*, oslanjajući se na njegov srpski prijevod *Vekovi djetinjstva*, koje među prvima istražuje povijest djetinjstva i obiteljskog života u srednjem i novom vijeku. Niz teza izloženih u knjizi predstavljale su novost, a ponajviše teza o tome da u srednjem vijeku djetinjstvo nije postojalo, odnosno da je odnos prema djeci i djetinjstvu bio u bitnome drukčiji nego u moderno vrijeme te je razdoblje djetinjstva vrlo kratko trajalo. Novitet je bio i Arièsov pristup povijesnim materijalima, ponajviše ikonografiji, što se poslije pokazalo i točkom kritike. Rad donosi pregled kritičkih osvrta i najčešćih primjedbi koje su povjesničari uputili knjizi. Važnost *Stoljeća djetinjstva* je u svježem pogledu na djetinjstvo, a pitanja koja otvara ostaju i danas predmetom debate, dok mnogi smatraju da su njezine teze uspješno opovrgnute, iako je njezina možda i najveća zasluga u tome što je potaknula brojna istraživanja i otvorila nove obzore koji su dotad bili zapostavljeni te pobudila zanimanje za djetinjstvo i obiteljski život. Cilj ovog rada je pokazati da je, unatoč oduševljenju izazvanom svježim idejama i inovativnim pristupom, potrebno kritički pristupati idejama u knjizi te zaključke donositi na temelju promatranja dokaza i po ispravnoj metodologiji. Na taj način moguće je iz Arièsovg rada izvući prikladne i korisne zaključke i dati mu mjesto u historiografiji djetinjstva koje zaslužuje.

Ključne riječi: Philippe Ariès, povijest djetinjstva, obitelj

SUMMARY

This paper focuses on historian Philippe Ariès. It features his biography and bibliography and analyses his work *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* – referring to its Serbian translation *Vekovi detinjstva* – which was among the first to research the history of childhood and family life in the Middle Ages and Early Modern Period. A number of theses expounded on in the book represented a novelty, especially the thesis that in the Middle Ages childhood did not exist, that is, children and childhood were treated essentially very differently than they are in the modern times, and the time span of childhood was very short. One of the novelties was Ariès' approach to historical data, especially to iconography, which later became a point of critique. This paper gives an overview of the critical reviews and most common objections historians made about the book. The importance of the *Centuries of Childhood* lies in the fresh perspective on the childhood, and the issues it addresses continue to remain subject of debate, while many consider its theses successfully refuted, although its perhaps greatest merit is that it incentivised a lot of new research and opened new perspectives that were neglected thus far. It also awoke the interest for childhood and family life. The goal of this paper is to show that, despite the excitement caused by fresh ideas and innovative approach, it is necessary to critically approach the ideas contained in the book and reach conclusions on the basis of looking at evidence and according to the right methodology. This way it will be possible to make useful and appropriate conclusions from Ariès' work and give it a place in the historiography of childhood that it deserves.

Keywords: Philippe Ariès, history of childhood, family

UVOD

Philippe Ariès je objavljivanjem svoje knjige *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime (Dijete i obiteljski život u Starom poretku)*¹ 1960. godine i njezinim prijevodom na engleski 1962. pod naslovom *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life* (prema engleskom naslovu, kod nas je djelo poznato pod nazivom *Stoljeća djetinjstva*, iako ne postoji hrvatski prijevod) doživio popularnost kakvoj se vjerojatno nije ni sam nadao, budući da su nove i zanimljive teze koje je u njoj iznio potaknule neku vrstu oduševljenja kod čitatelja, kako u akademskim krugovima, tako i izvan njih. Nije nedostajalo ni kritika, međutim, njegov rad potaknuo je val istraživanja i bavljenja temom povijesti djetinjstva i obiteljskog života kojom se dotad malo tko bavio.

Na hrvatskom govornom području još uvijek nema opsežnijih znanstvenih radova i istraživanja Philippea Arièsa. Možda je najviše materije dostupno na engleskom govornom području, na kojem su se njegove teze popularizirale po američkim sveučilištima, kao i izvan akademskih krugova, 1970-ih godina, a ne manjka ni kritičkih pogleda ni pobijanja tih teza. U ovom radu želim ukratko izložiti lik i djelo Philippea Arièsa, detaljnije prikazati ideje iz *Stoljeća djetinjstva* te istražiti utjecaj i relevantnost tih ideja, uz kritike koje su povjesničari tijekom desetljeća uputili ovoj knjizi.

¹ Ancien régime (franc.: stari poredak, stara vladavina, bivši režim), naziv za feudalno-apsolutistički poredak u Francuskoj prije revolucije 1789. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020).

1. PHILIPPE ARIÈS – LIK I DJELO

U ovom poglavlju donosim kratku biografiju Philippea Arièsa te njegovu bibliografiju.

1.1. Biografija Philippea Arièsa

Philippe Ariès bio je francuski povjesničar i medievalist. Rođen je 21. srpnja 1914. u Bloisu u Francuskoj, a umro je 8. veljače 1984. u dobi od 69 godina u Toulouseu.

Početak osamdesetih godina prošloga stoljeća u Parizu su objavljeni njegovi memoari naslovljeni »Un Historien du Dimanche« (»Nedjeljni povjesničar«), iz kojih se saznaje da je rođen u pobožnoj katoličkoj obitelji u provincijskoj Francuskoj koja je imala bliske veze s Francuskom Akcijom.² Ariès je bio član ove ekstremno konzervativne političke skupine, što je, kako se čini, veoma utjecalo na njegov nazor o naciji, društvu, prošlosti i sadašnjosti, iako je kao mladić napustio Akciju u znak prosvjeda prema sve izraženijem patološkom karakteru njezinog vođe Charlesa Maurrasa. Politička i društvena uvjerenja *Action Française* mogu se nazrijeti i u Arièsovima istraživanjima. Njegov odnos prema modernoj, sekularnoj i centraliziranoj državi duboko je neprijateljski, kao i prema individualizmu i egoizmu koji su velikim dijelom prouzrokovani modernom državom. Vrlo je odan i veliki je zagovornik tradicionalnih društvenih veza kao što su obitelj, susjedstvo, šira zajednica, pokrajina, a koji se nalaze između pojedinca i države. Također, podupirao je Višijsku Francusku tijekom Drugog svjetskog rata i nije blagonaklono gledao na Francuski pokret otpora,

² *Action Française* (franc.: francuska akcija) (puni naziv Ligue d'action française) je »francuski desničarski politički pokret nastao u doba Dreyfusove afere oko istoimenog časopisa pokrenutog 1899 (1908–44. izlazi kao dnevnik). Glavni ideolozi bili su mu Ch. Maurras, J. Bainville, M. Barrès i L. Daudet. Pokret je kritizirao parlamentarnu demokraciju i tijela Republike, branio Katoličku crkvu, koju je smatrao temeljem društvenog uređenja, ali je istodobno promicao agnosticizam, što je izazvalo negativan stav Vatikana. Zagovarao je također tradicionalne vrijednosti francuske kulture, obitelj, teritorijalnu samoupravu na temelju stare pokrajinske podjele i korporativizam, te restauraciju monarhije. Ideologiju pokreta obilježavao je antisemitizam. Iako nije imao puno pristaša, utjecao je na osnivanje nacionalističkih i fašističkih pokreta u Europi. Crkva je taj pokret osudila (1926), ali je osudu poništio papa Pio XII. (1936). Tijekom II. svjetskog rata surađivao je s vladom u Vichyju, a neki su njegovi dijelovi kolaborirali s Nijemcima. Nakon oslobođenja Francuske (1944) de Gaulleova vlada zabranila je novine Action Française, te je pokret razbijen.« Citirano prema: **Action Française. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 7. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=336>>**.

što ne znači da je imao ikakvog afiniteta prema nacizmu, nego je to bilo zato što je prezirao sekularna marksistička načela koja su ujedinjavala većinu onih u Otporu. Stoga bi se moglo reći da je bio vjerodostojni francuski konzervativac (Nisbet, 1981).

Prag i Tendler (2018) navode da je to utjecaj slike koju su Arièsovi roditelji imali »o Staroj Francuskoj« odnosno o Francuskoj prije revolucije. Arièsova majka rođena je na otoku Martinique na Karibima, gdje je on i odrastao, iako je rođen u Francuskoj.

Spomenimo da je Ariès bio neka vrsta buntovnika na polju povijesne znanosti još od svojih studentskih dana na pariškoj Sorbonni, gdje su na njega utjecali povjesničari iz Škole Annales, poput Luciena Febvrea, Marca Blocha i drugih.³ Pod tim utjecajem razvio je nesklonost prema konvencionalnoj narativnoj povijesti koja se obično ograničava na političke događaje (Nisbet, 1981).

U biografskim i leksikonskim člancima koje sam uglavnom konzultirala u istraživanju Arièsovog životopisa, on je uglavnom opisan kao povjesničar, povijesni demograf, povjesničar kolektivnih mentaliteta, predvodnik tzv. *mentalité* pristupa⁴ društvenom životu u prošlosti i slično, iako zapravo studij nije nikada dovršio do kraja. Zbog toga je sebe opisao riječima koje su i naslov njegovih memoara, »A Sunday historian« (»nedjeljni povjesničar«), upućujući na to da se poviješću morao baviti kao hobbijem (Nisbet, 1981).

Vrijedi spomenuti da iz dostupnih izvora nije sasvim jasno koji je stupanj obrazovanja Ariès točno postigao. Nisbet (1981) navodi da nije nikada postigao »graduate degree«, odnosno neku vrstu diplome, dok Hutton (2004) spominje da je stekao »license« u povijesti i zemljopisu na Sveučilištu u Grenobleu te »diplôme d'études supérieures« na Sorbonni u Parizu 1936. sa tezom o sudskom plemstvu u Parizu 16. stoljeća. Prag i Tendler (2018) spominju da se Ariès nadao da će postati

³ M. Bloch i L. Febvre pokrenuli su Annales, časopis za gospodarsku i društvenu povijest. Osnovna mu je značajka isprva bila napuštanje uskog okvira događajne i političke povijesti te pokušaj da se dotad zapostavljenoj gospodarskoj povijesti osigura središnje mjesto u povijesnom istraživanju. Usp.: Annales. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 16. 7. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2855>.

⁴ Francuska *nova povijest* ili *povijest mentaliteta* od početka 20. st. počinje proučavati mentalitet (npr. M. Bloch, L. Febvre), a povijesne događaje tumači kao učinak kolektivno-psihičkih motivacija iščitanih iz mnogobrojnih dokumenata svakodnevnoga života zajednice u određenom razdoblju (oporuke, inventurne liste, dnevници, letci, trgovački ugovori, književni i kulturni tekstovi i sl.). Usp.: Mentalitet, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 17. 7. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40151>.

profesionalni povjesničar, ali nakon što je pao *agrégation*,⁵ odnosno neke vrste stručni ispit, u dva navrata (1939. i 1941.), odlučio se na karijeru izvan akademskog svijeta. Tako je našao posao u poduzeću koje se bavilo tropskim voćem, a radio je i kao novinar većinu svog života, dok se vikendom bavio poviješću, kao što je već spomenuto. Zapravo, bio je ponosan što radi izvan sveučilišnog sustava, kojim su dominirali republikanski znanstvenici koji su radili kao zaposlenici ministarstva obrazovanja. Budući da je bio rojalist, želio je da pozornost njegovog historiografskog pisanja bude usmjerena na srednjovjekovnu Francusku i francusko društvo, što je bila reakcija na bliske veze između republikanskih vlasti i republikanskih znanstvenika.

Ariès je 1943. počeo s istraživanjem (postojećeg ili nepostojećeg, već prema čijem svjetonazoru) moralnog i biološkog odumiranja francuskog naroda, potaknut javnom raspravom u višijevskoj Francuskoj o navodnoj krizi francuske obitelji. Mišljenje o izumiranju ili odumiranju nastalo je zbog stvarne stagnacije u rastu francuske populacije: od kraja 19. stoljeća, stanovništvo je starilo, a prirodni priraštaj opadao. Ariès je tvrdio da je smanjenje populacije bio rezultat svjesne odluke bračnih parova glede planiranja obitelji. Debate o obiteljskom životu nastavile su se i u poslijeratnom razdoblju. Pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, kad su objavljena *Stoljeća djetinjstva*, središte rasprave premjestilo se na pitanja kontrole rađanja, budući da su se pojavile težnje protiv zakona iz 1920. koji je zabranjivao pobačaj i kontracepciju. Zbog toga su obitelj i djeca ostali važne teme za raspravu, kako u Francuskoj, tako i kod Arièsa. Njegovo rano istraživanje prikazano je u knjizi iz 1948. *Histoire des populations françaises (Povijest francuske populacije)*, koja je proučavala utjecaj povećanja uporabe kontracepcije i planiranja obitelji na obiteljski život. Otuda je Ariès uvidio da nastaje novi model obitelji koji je usredotočen na djecu. To je bio temelj za njegovu najprepoznatljiviju knjigu, *Stoljeća djetinjstva*, koja dokumentira uspon moderne nuklearne obitelji – dvoje roditelja i jedno ili više djece (Prag i Tandler, 2018).

U suglasju s već rečenim, dodajmo da je Ariès bio jedan od predvodnika *mentalité* pristupa društvenom životu prošlosti (Rushton, 1999). Proizveo je djela s odvažnim interpretacijama temeljenim na novom pristupu – uporabi literarnih i

⁵ *Hrvatski opći leksikon* (1996) pod pojmom *agregacija* kao drugo značenje navodi sljedeće: »U Francuskoj, akademski stupanj nakon fakultetske diplome; daje pravo predavanja na visokim školama i sveučilištima.«

ikonografskih izvora. Među prvima je proučavao društveni status djece i umjetnička djela koja su prikazivala djecu, kao i značenje smrti i njegovu promjenu u zapadnom društvu. Ova njegova originalnost pojačana je činjenicom da svi povjesničari nakon njega potvrđuju njegovu inovativnost u davanju pozornosti tim temama i potičući raspravu oko njih, iako nikada nije držao profesionalnu poziciju kao povjesničar, kao što smo već naveli.

Spomenimo još i da je Arièsov rad na temu smrti bio jednako dramatičan i dalekosežan. Smrt je u srednjem vijeku bila sveopće raširena i prisutna pojava. Tijekom vremena, osobito u 18. i 19. st., smrt je postala neprijateljicom, a u modernom dobu je postala nevidljiva, institucionalizirana i tehnološki kontrolirana. U oba Arièsova poznata rada, zdraviji i dugovječniji ljudi modernog društva prikazani su kao oni koji nisu posve zadovoljni sobom i drugima. Briga za djecu kao izdvojenu skupinu praćena je segregacijom, diskriminacijom i nepovjerenjem. Poput drugih revizionističkih povjesničara, iako iz drukčije političke tradicije, karakterizirane katoličkom nostalgijom, Ariès je pokušao pokazati da je napredak na jednoj razini donio gubitke i nedostatke na drugim razinama. Njegova su djela danas podložna mnogo pozornijem empiričkom vrjednovanju nego što je to bilo moguće u vrijeme njihova objavljivanja. Mnoge od njegovih detaljnih karakterizacija danas se čine pretjeranima, a periodizacija ili podjela na povijesna razdoblja previše dalekosežna. Ipak, povjesničari se često pozivaju na Arièsa i njegove doprinose jer su početna točka njihovih doprinosa (Rushton, 1999).

1.2. Bibliografija Philippea Arièsa

Autor nekoliko velikih knjiga, koje su redovito izlazile u ponovljenim izdanjima, Philippe Ariès objavio je stotine članaka ili doprinosa u časopisima s vrlo različitim statusima poput onih koje je 2020. Guillaume Gros prikupio u *Pages retrouvées aux éditions du Cerf*. Spomenimo i to da je između 1965. i 1982. Ariès napisao desetak predgovora i pogovora za različite knjige.

U prvom dijelu svog života, sve do ponovljenog izdanja *Histoire des populations française* 1971., Philippe Ariès je bio čovjek »revija« odnosno »časopisa«. U drugom dijelu svog života pisao je u časopisima za opću publiku,

najčešće prigodom izlaženja njegovih knjiga. Također je pisao za znanstvene časopise i zbornike (Gros, n.d.).

Neki od njegovih članaka navedeni su niže, uz prijevod naslova članaka na hrvatski jezik. Ovaj popis nipošto nije iscrpan, nego služi kao ilustracija i kratak pregled tema o kojima je pisao:

- *P. Ariès: un regard d'historien sur l'Europe*, Cadmos (1980) (*P. Ariès: povjesničarov osvrt na Europu*);
- *Réflexions sur l'histoire de l'homosexualité* (1982) (*Razmišljanja o povijesti homoseksualnosti*);
- *L'enfant et la rue, de la ville à l'antiville* (1979) (*Dijete i ulica, od grada do centra grada*);
- *L'histoire des mentalités* (1978) (*Povijest mentalitetâ*);
- *A propos de La Volonté de savoir* (1977) (*O "Volji za znanjem"*);
- *Introduction de l'»Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime«* (1960) (*uvod u knjigu »Dijete i obiteljski život u starom poretku«*);
- *Pour une histoire de la vie privée* (1985) (*Za povijest privatnog života*);
- *Le retour à la vie privée* (1963) (*Povratak privatnosti*).

Ariès je između 1943. i 1983. objavio osam knjiga, od kojih su neke doživjele ponovna izdanja. Nakon njegove smrti, objavljene su i dvije zbirke njegovih tekstova (Gros, n.d.). Popis njegovih djela kronološki je poredan.

- 1943. *Les Traditions sociales dans les pays de France (Društvene tradicije u francuskim zemljama)*, Éditions de la Nouvelle France.
- 1948. *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe (Povijest francuskih stanovništava i njihovih stajališta o životu od 18. stoljeća)*, Self.
- 1949. *Attitudes devant la vie et devant la mort du XVIIe au XIXe, quelques aspects de leurs variations (Stajališta o životu i smrti od 17. do 19. stoljeća, neki vidici njihovih varijacija)*, INED.
- 1954. *Le Temps de l'histoire (Vrijeme povijesti)*, Éditions du Rocher.

- 1960. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime (Dijete i obiteljski život u starom poretku; djelo je poznatije pod imenom Stoljeća djetinjstva, prema engleskom prijevodu)*, Plon.
- 1975. *Essais sur l'histoire de la mort en Occident: du Moyen Âge à nos jours (Eseji o povijesti smrti na Zapadu: od srednjeg vijeka do danas)*, Seuil.
- 1977. *L'Homme devant la mort (Čovjek pred smrću)*, Seuil.
- 1980. *Un historien du dimanche (Nedjeljni povjesničar)*, Seuil.
- 1983. *Images de l'homme devant la mort (Slike čovjeka pred smrću)*, Seuil.
- 1985–1987. *Histoire de la vie privée (Povijest privatnog života)*, (koautor: Georges Duby), 5 svezaka: I. *De l'Empire romain à l'an mil (Od Rimskog carstva do 1000. godine)*; II. *De l'Europe féodale à la Renaissance (Od feudalne Europe do renesanse)*; III. *De la Renaissance aux Lumières (Od renesanse do prosvjetiteljstva)*; IV. *De la Révolution à la Grande guerre (Od Revolucije do Velikog rata)*; V. *De la Première Guerre mondiale à nos jours (Od Prvog svjetskog rata do danas)*, Seuil.
- 1993. *Essais de mémoire: 1943–1983 (Eseji o sjećanjima: 1943-1983)*, Seuil.
- 1997. *Le présent quotidien: 1955–1966*, Seuil.
- 2001. *Histoire de la vie privée (Povijest privatnog života)*, (koautor Georges Duby), le Grand livre du mois.

2. STOLJEĆA DJETINJSTVA

Knjiga Philippea Arièsa *L'enfant et la vie familiale sous L'Ancien Régime*, kod nas poznata pod nazivom *Stoljeća djetinjstva*, nažalost, nije prevedena na hrvatski jezik. Hameršak (2004) spominje da je, između ostalog, prevedena na sljedeće jezike: engleski (1962.), talijanski (1968.) i njemački (1975.) jezik. U hrvatskim knjižnicama može se pronaći drugo skraćeno francusko izdanje iz 1973. te prijevod tog izdanja na srpski jezik iz 1989. godine. Srpski prijevod nije uvijek pouzdan u odnosu na izvornik, ali je najdostupniji zainteresiranim čitateljima i njime se najviše služim u ovom radu.⁶

Prije samog prikaza knjige, želim navesti zašto je ona važna i koje je njezino značenje. Temeljna ideja knjige je, kako ćemo detaljnije vidjeti, da djetinjstvo kakvo mi poznajemo nije postojalo u srednjem vijeku. Moderna ideja djetinjstva nastala je u 17. st. kada je ono počelo biti shvaćeno kao posebna faza razvoja u životu čovjeka. Utjecaj na razvoj te ideje dolazio je od pojave školstva, promjene u naglascima i prioritetima u obiteljskom životu kao i u odvajanju javnog od privatnog života. Znanstvenicima su ove ideje bile vrijedne jer su pokazale kako promjene u stajalištu prema djeci i obitelji imaju posljedice na vezu između javnog i privatnog života. Također, ova knjiga potaknula je početak novog područja istraživanja društvene povijesti koje je obuhvatilo više akademskih disciplina; na engleskom govornom području se to danas naziva »childhood studies«. Društvena povijest nastoji istraživati iskustva svakodnevnih ljudi umjesto događaje i čine monarha ili državnika, tj. općenito događaje političke povijesti, a upravo je Arièsov rad poslužio tome da se popularizira općenito povijest društva. Arièsova knjiga definitivno je započela novo razdoblje zanimanja za ovu tematiku, a znanstvenici joj se uvijek iznova vraćaju. Ako se smijemo poslužiti alatom *Google Scholar*, može se primijetiti da su *Stoljeća djetinjstva* citirana više od 7 500 puta (Prag i Tandler, 2018).

Engleski prijevod knjige doživio je veliki uspjeh u SAD-u te je sedamdesetih godina 20.st. postala referentna točka brojnih istraživanja, i to ne samo

⁶ Filip Arijes, *Vekovi detinjstva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1989. Iako se u ovom radu oslanjamo na srpski prijevod, u parafraziranju i navođenju autorovog imena rabić se hrvatski standardni jezik, a u doslovnom citiranju navodić se biti preneseni doslovno iz prijevoda, prema Pravilniku za pisanje diplomskog rada na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

historiografskih. Postaje obvezna literatura na sjevernoameričkim sveučilištima, a čitana je i izvan akademskih krugova (Hameršak, 2011).

Važnost *Stoljeća djetinjstva* je u svježem pogledu na djetinjstvo, a pitanja koja otvara ostaju i danas predmetom debate. Poruka *Stoljeća djetinjstva* je, na neki način, da naše ideje oblikuju svijet i način na koji živimo svoje živote. Životi pojedinaca i skupina su zatim kontrolirana od tih ideja. Ključ kontrole i oblikovanja naše sudbine je razumijevanje povijesti mentaliteta, prema Arièsu, iz kojih ideje onda izrastaju. Sam Ariès bio je svjestan da su potrebni vjerodostojni i adekvatni izvori pomoću kojih bi se moglo analizirati i dešifrirati te mentalitete, a u tom smjeru idu i kritike njegovog rada, upravo zbog načina na koji je koristio svoje izvore, o čemu će biti riječi u poglavlju o kritici Arièsa. *Stoljeća djetinjstva*, iako imaju metodološke i kriteriološke boljke, mogu poslužiti kao primjer kako sagledavati složeni društveni razvoj pod višestrukim vidicima, od antropologije do biologije i dalje.

Knjiga je strukturirana u tri dijela: Doživljaj djetinjstva; Školski život; Obitelj. Prvi dio analizira doživljaj djetinjstva od srednjeg vijeka do 18. st., što je općenito razdoblje koje Ariès razmatra u knjizi, uz pokoju iznimku. Analizom brojnih izvora, on daje pregled različitih dijelova života te čitanjem ikonografskih i vizualnih tekstova potkrepljuje svoje inovativne teze. Tako on zahvaća u svijet srednjovjekovnih igara, analizira dječju odjeću i njezin razvoj, citira srednjovjekovne i novovjekovne pjesme koje su često imale neku pedagošku ulogu. U tom prvom dijelu, Ariès kreće sa životnim dobima i neodređenošću, koja je vladala u srednjem vijeku, glede trajanja i uloge različitih životnih dobi. Zatim u poglavlju *Otkriće djetinjstva* argumentira da su djeca zapravo bila »umanjeni« odrasli te da u ono doba nije postojao sentiment za djetinjstvo kakvog mi danas imamo. To je vidljivo i po likovnim prikazima dječje odjeće, koje analizira u zasebnom poglavlju. Djeca i odrasli igrali su dugo vremena iste igre, što je dodatni razlog Arièsovih tvrdnji, o čemu piše u poglavlju o igri. Pravi šok čitatelj otkriva u idućem poglavlju, koje govori o bestidnosti i čednosti, i vrlo slobodnom ophođenju u pogledu seksualnosti s djecom, kao što se može iščitati iz dnevnika dr. Heroarda na dvoru gdje je rastao Luj XIII. Prvi dio zaključuje se govorom o dva doživljaja djetinjstva, »maženje« i zabavljanje s djecom, te disciplina i strogoća u odgoju djece, pod utjecajem moralista i reformatora 16. i 17. st.

Drugi dio knjige govori o školskom životu. Nažalost, u srpskom prijevodu je ovaj cijeli drugi dio bitno skraćen i sažet, a razlog tome ostaje nepoznat. Budući da sam diplomski rad koncipirala na temelju srpskog prijevoda, engleski prijevod, *Centuries of Childhood*, sam konzultirala u poglavlju koje se odnosi na drugi dio knjige. U prvom poglavlju ovog dijela Ariès analizira povijest poučavanja u srednjem vijeku, u kojem nema suglasja između dobi i materije koja se studira; učenici su izmiješani. Javlja se institucija kolegija (srpski: koledž), što donosi revoluciju u školstvu i sukladno tome, promjenu u poimanju djece i djetinjstva. Treće poglavlje nadalje rafinira ovu analizu, a četvrto govori o dobi i uzrastu učenika. Učenici nisu bili razdvojeni po godištima, nego po skupinama godišta, i to ne po idealnim skupinama, ali vidljivi su početci razvrstavanja i vođenja računa o različitim dobima učenika. Iduće poglavlje govori o pojavi i razvoju discipline, a taj razvoj nije uvijek bio ugodan, jer se od tjelesnog kažnjavanja i doušništva među učenicima polako išlo prema plemenitijem discipliniranju u svrhu rasta duha mladih ljudi i djece. Jedno cijelo poglavlje je zatim izbačeno iz prijevoda, koje govori o razvoju od dnevnih škola prema internatima; zatim poglavlje o malim školama, čiji samo kratki pregled imamo, te poglavlje o okrutnim stranama školskog djetinjstva. U zaključku drugog dijela, Ariès usputno spominje status djevojčica i žena, koji je bio ponižavajući, iako u skladu s konceptima onog vremena o prioritetima različitih spolova.

U trećem dijelu Ariès govori o obitelji i također ekstenzivno koristi umjetnost da pokaže razvoj poimanja i doživljaja obitelji. Razvoj je tekao od ranog slanja male djece na odgoj u druge obitelji u svojstvu posluge, do postupnog odvajanja javnog i privatnog života i usmjeravanja prioriteta na samu obitelj te odgoj i obrazovanje djece, uz njegovanje obiteljskih dragocjenih veza. Vezano uz taj proces, čitavo se društvo ustvari polako mijenjalo, a čini se da je ta promjena proizašla najprije iz težnji građanskog sloja društva, što su zatim drugi slojevi prihvatili s vremenom. Tako barem bilo u Francuskoj.

Slijedi detaljniji pregled pojedinih dijelova i poglavlja knjige.

2.1. Uvod u knjigu

U uvodu ovog drugog izdanja, koji Ariès piše desetak godina nakon prvog objavljivanja *L'enfant et la vie familiale sous L'Ancien Régime*, on zaključuje kako sada s vremenskim odmakom teze iz svoje knjige promatra na jednostavniji i izoštreniji način. Dvije su glavne teze. Prva glasi: staro, tradicionalno društvo srednjeg vijeka imalo je lošu sliku o djetetu, i još goru o adolescentu, dok se vrijeme djetinjstva svodilo na razdoblje najveće bespomoćnosti te bi dijete ubrzo postajalo mlađi čovjek. »Dete nije izlazilo iz izvesne anonimnosti« (Ariès, 1989, str. 12). Druga teza odnosi se na novo mjesto koje su dijete i obitelj zauzeli u industrijskim društvima. Nastankom i razvitkom procesa školovanja, počevši od 17. stoljeća, nastaju velike promjene – uočava se afektivna važnost obitelji, roditelji se zanimaju za obrazovanje i odgoj djece, ali nastaje i polarizacija društvenog života oko obitelji i profesije, kao i odumiranje, odnosno pad prirodnog priraštaja.

Autor dalje kratko analizira recepciju svoje knjige, osobito u SAD-u te daje i odgovore na neke kritike, koje su mu, primjerice, uputili Jean-Louis Flandrin i N.Z. Davis. Ariès čak priznaje da je previdio postojanje skupina mladih u selima i gradovima koji su imali ustaljenu ulogu u organizaciji praznika i igara i da je taj problem »kao prava lenština, priznajem, gurnuo u stranu, svodeći ga na 'tragove' folklornih običaja« (Ariès, 1989, str. 18). I taj problem, međutim, Ariès razrađuje u sljedećih nekoliko odlomaka argumentirajući da nas i pojam »mladosti« lako može zavarati te da pojava, primjerice, »šegrtovanja« upućuje da su djeca često bila tretirana kao mladi odrasli te su općenito prerano bivala »poslana« u svijet odraslih. U odgovoru na ovu kritiku, Ariès priznaje da bi se u ponovnom pisanju iste knjige čuvao »iskušnja apsolutnog porekla, nulte tačke, ali bi osnovne linije ostale iste« (Ariès, 1989, str. 20).

Ariès (1989) spominje i jednu drugu temu i razdoblje kojima bi se želio više posvetiti, a to je čedomorstvo koje se prakticiralo sve do 17. st. na jedan prešutan način i često na način »nesretnog slučaja«. Iako je crkvena i državna etika osuđivala taj čin, on se ipak prikriveno događao, na granici namjernog čina, nemara i nespretnosti. Tada se na život tek rođenog djeteta gledalo kao danas na fetus, ali je razlika u tome što je čedomorstvo obavijala šutnja, dok se o prekidu trudnoće danas glasno raspravlja.

Temu o fizičkom životu djeteta Ariès (1989) zatim nastavlja kratkim osvrtom na pozornost ondašnjeg srednjovjekovnog društva na djetetov budući život, onaj poslije smrti, odnosno na povijest krštavanja. U kršćanskom društvu, svi su očekivano bivali kršteni, međutim, pitanje je kada i kako. Ariès navodi da su i ovdje ponekad roditelji olako shvaćali potrebu krštenja djece, što je zabrinjavalo vjerske odgovorne osobe onog vremena. Do 16. st. nije se moglo dovoljno kontrolirati proces krštavanja, ali je pojava registara to omogućila. Ipak, glede buđenja svijesti, izgleda da je ta bitka već bila dobivena u 14. st.

Ariès (1989) zatim kratko istražuje promjene u običajima obilježavanja grobova djece. Tako u razdoblju Rimskog carstva postoje mnogi nadgrobnni spomenici koji govore o djeci i malenoj djeci, a zatim, otprilike od 5. i 6. st., djeca i obitelji nestaju s nadgrobnih spomenika sve do 15. st., a u 16. st. počinju biti sasvim obična pojava.

Ariès (1989) se također osvrće i na poimanje obitelji i odnosa prema djetetu analizirajući kratko arhitekturu i raspored prostora i soba u stambenim objektima, primjerice u palačama Firenze 13., 14. i 15. st., koje pripadaju novom svijetu, koji je bio svijet privatnosti, a ova saznanja dovodi u vezu sa svojim zaključkom temeljenom na francuskim izvorima, da se obitelj krajem 12. i u 13. st. povukla s ulice i trga te iz zajedničkog života u skrovitost kuće, gdje je bilo više privatnosti.

Uvod u ovo izdanje svoje knjige Ariès (1989) zaključuje kratkim razmišljanjima o povijesnoj znanosti, navodeći da je historiografija obitelji na svojim početcima, i da još ima mnogo posla glede istraživanja pojedinih stoljeća, a osobito čitavog jednog tisućljeća, od 5. do 15. st.

2.2. Prvi dio knjige – »Doživljaj detinjstva«

Ovaj prvi dio knjige podijeljen je na šest poglavlja i najdulji je u ovom drugom, skraćenom, izdanju knjige, a sastoji se od sljedećih naslova:

- *Životne dobi*
- *Otkriće detinjstva*
- *Dečija odeća*
- *Malo doprinos istoriji igara*
- *Od bestidnosti do čednosti*

- *Zaključak: Dva doživljaja detinjstva*

2.2.1. »Životne dobi«

Ariès (1989) započinje ovu knjigu isticanjem različitog društvenog ponašanja čovjeka 16. ili 17. st. i čovjeka Arièsovog, a možemo slobodno reći i našeg, vremena. Konkretno, riječ je o tome da moderni čovjek pridaje veliku važnost datumu rođenja, što nekoć nije bio slučaj, kao što to nije ni danas, primjerice, u nekim domorodačkim društvima (Ariès spominje afrička), u kojima je dopušteno zaboraviti svoju dob i datum rođenja.

Godine starosti i/ili datum rođenja u srednjem vijeku, primjećuje Ariès, postaju predmet osobite pozornosti, a »poseban značaj pojma godina starosti potvrdio se u životu u meri u kojoj su crkveni i državni reformatori nametali taj pojam kroz dokumente, a prihvatili su ga najpre najobrazovaniji slojevi stanovništva« (Ariès, 1989, str. 36). Vidljivo je to i po brojnim obiteljskim portretima koji nose oznaku dobi prikazanih osoba, a ujedno su i svjedočanstva povijesti obitelji.

Vezano uz to, često se javljaju i portreti s upisanim datumima koji su važni za povijest pojedine obitelji, primjerice, datum vjenčanja i sl., što traje otprilike do 19. st. Jedna zanimljivost koju Ariès (1989) primjećuje odnosi se na značenje godina starosti, koje pučani ne pamte s preciznošću, dok djeca obrazovanog sloja, primjerice, znaju točno koliko imaju godina, međutim, uljudnost im nalaže da o svojim godinama govore diskretno i s ustručavanjem.

U pseudo-znanstvenim raspravama srednjeg vijeka »životne dobi« zauzimaju veliko mjesto. Terminologija životnih dobi (»detinjstvo, dečaštvo, mladost, adolescencija, starost i senilnost« (Ariès, 1989, str. 40)) je početno imala znanstveno značenje koje je prešlo u svakodnevni jezik, u sferu zajedničkog iskustva, te mi danas nemamo sliku o značenju pojma godina starosti u starom svijetu. Starost čovjeka bila je jedna od kategorija poput težine i brzine; pripadala je fizičkom sustavu objašnjavanja i opisivanja. Ariès (1989) želi utvrditi u kojoj je mjeri ovo znanje ili ova znanost ušla u život i koliko su njeni koncepti ušli u mentalne navike svakodnevnog života. Ovo shvaćanje uloge starosti čovjeka se smješta u ondašnju sliku svijeta u kojem su antičko-srednjovjekovne kategorije postale nešto poznato i obično: elementi, temperamenti, planeti, simbolika brojeva, a godine života postale su

isto tako jedno od općih poimanja biologije čovjeka, koja je u ovisnosti o tajnovitim međuprirodnim odnosima.

Na temu životnih dobi postoji mnogo srednjovjekovnih spisa, primjerice, *Le grand propriétaire de toutes choses*, tj. *Veliki vlasnik svih stvari*, latinska kompilacija iz 13. st. u kojoj su skupljene datosti od pisaca starog svijeta. U ovom spisu, životne dobi opisane su u svezi s astrologijom te se oživljava veza između čovjekove sudbine i planeta, a sve u skladu s ondašnjim poimanjem jedinstva naravnog i nadnaravnog svijeta (Ariès, 1989).

Vidljiva je i veza između dvanaest astroloških znakova i starosti čovjeka. Riječ je o tzv. *kalendarskim scenama*. Ariès (1989) ovdje navodi dvije pjesme iz 13. i 14. st. iz kojih je vidljivo to shvaćanje koje povezuje mjesece i čovjekovu životnu dob. Također, iste naravi je i veza životnih dobi i broja četiri. Ovakva terminologija nama možda danas djeluje prazno, ali je u ono vrijeme prenosila znanstvene pojmove i odgovarala općem i rasprostranjenom doživljaju života.

Profana ikonografija srednjeg vijeka vrlo često prikazuje popularnu temu »životnih dobi« koja su tipski prikazana u gotovo nepromijenjenom obliku od 14. do 18. st. Vidljiva je sklonost periodizaciji života, koja je bila određena kao cikličnost prirode ili organizacija društva, a »životne dobi ostaju živopisni i 'dobročudni' krotki, pomalo šaljivi obrisi karaktera« (Ariès, 1989, str. 48).

Javlja se i pitanje terminologije (Ariès, 1989), koja je u latinskom jeziku bila bogata, što je ostavština antičko-srednjovjekovne spekulacije, dok je primjerice u francuskom 16. stoljeća bila siromašnija: *Veliki vlasnik svih stvari* navodi kako postoje samo tri riječi za životne dobi: djetinjstvo, mladost i starost, s time da je mladost zapravo srednja dob, dob životne snage. Latinske riječi *puer* i *adolescens* imaju široko značenje, dok je u francuskom poznata samo riječ »dijete«, a iz Arièsovog istraživanja vidljivo je da se ta riječ rabi kako za malo dijete, tako i za mladića od 24 godine. U 17. st. dolazi do promjene glede uporabe riječi »dijete« i »djetinjstvo« te je kod građanstva ta uporaba poprimila moderni smisao. U ono vrijeme pojam djetinjstva bio je vezan uz ovisnost o drugima. Onda kad je ta ovisnost prestajala ili bila svedena na najmanju moguću razinu, završavalo je i djetinjstvo. Također, u 17. st. javlja se istančanija uporaba različitih pojmova za dob djeteta, primjerice, javlja se pojam »malo dijete«, iako se još može susresti i izraze poput

»mlada djevojka«, ali u kontekstu govora o djetetu starom 5 godina. Izrazi koji se odnose na djetinjstvo postaju brojniji i moderniji te uvode u uporabu riječi i izraze koji još uvijek žive u modernom (francuskom) jeziku.

Ariès (1989) raščlanjuje terminologiju i različite riječi koje su bile posuđivane među različitim jezicima (npr. eng. *baby* znači beba, ali i starije dijete; franc. *poupart*, dojenče, »bucko, buconja« (Ariès, 1989, str. 52), ali i ova riječ ustvari označava malo veće dijete; tal. *bambino* i franc. *bambin* bi bilo djetesce, kao i *pitchoun* (dosl. mrvica); franc. *marmot*, »balavčići koji stavlja prste u svako jelo« (Ariès, 1989, str. 53); a tu je i mnoštvo drugih riječi posuđenih iz rječnika latinskih škola). Ostaje, ipak, praznina što se tiče označavanja djeteta u prvim mjesecima njegova života. U 19. st. tu ulogu u francuskom preuzima riječ *bébé*, od eng. *baby*, a to značenje ima i u hrvatskom.

Rječnik za rano djetinjstvo obogaćuje se, međutim, glede adolescencije i mladosti bit će potrebno još mnogo vremena kako bi se oblikovao određeni pojmovnik. U 18. st. se počinje nazirati pojam adolescencije s pojavom dviju ličnosti, jedne u književnosti, *kerubin*, a druge u društvu, *regrut*. Kod prvoga dominira nježnost mladića koji izlazi iz djetinjstva, i taj prelazak vezan je uz ženski aspekt, odražava stanje koje traje određeno vrijeme, vrijeme rađanja ljubavi. O regrutu Ariès zapravo ne govori, već nastavlja opisom modernog adolescenta koji se prvi put javlja kod Wagnera. Počevši od Wagnerovog *Siegfrieda*, tema mladosti postaje književna tema i preokupacija moralista i političara (Ariès, 1989).

Svijest o mladosti postaje opća i uobičajena pojava poslije Prvog svjetskog rata, u kojem su se vodeći borci u masama suprotstavili starijim generacijama iz pozadine. Time započinje prijelaz iz razdoblja u kojem adolescencija nije postojala u razdoblje u kojem ona postaje glavna životna dob (Ariès, 1989).

Usporedno s ovim razvojem događa se i neke vrste suprotni razvoj starosti, koja je u starim društvima počinjala rano. U staroj Francuskoj nije bilo poštovanja za starost; ona je bila vrijeme povlačenja, čitanja knjiga, pobožnosti i slično. Ariès tvrdi da danas starosti nema, jer nekad je starac bio poštovani starac, predak sijede kose, a danas ga je zamijenio »čovjek ‘u izvesnim godinama’, ili ‘veoma dobro očuvani gospodin ili dama’.« (1989, str. 57).

Ovu prvu cjelinu prvog poglavlja o životnim dobima Ariès zaokružuje sljedećim zaključkom:

Razvoj se odvija tako kao da svakom razdoblju odgovara jedna povlašćena dob ljudskog života: mladost u XVII veku, djetinjstvo u XIX, adolescencija u XX. [...] Produžetak ljudskog veka izvukao je iz ne-postojanja prostora života koje su naučnici starih monarhija i srednjeg veka poznavali, čak su im dali nazive, mada oni nisu postojali u običajima (1989, str. 57).

2.2.2. »Otkriće djetinjstva«

Ariès (1989) započinje ovu cjelinu tvrdnjom da u srednjem vijeku, do 12. st., nema mjesta za djetinjstvo, čak ni u umjetnosti, te navodi nekoliko primjera umjetničkih prikaza (npr. minijatura u evanđelistaru iz Ottona, 11. st.) u kojima su djeca prikazana ustvari kao odrasli ljudi (konkretan primjer prikazuje scenu iz evanđelja u kojoj Isus traži da mu puste dječicu da priđu, a na minijaturi je prikazano osam odraslih ljudi u smanjenom obliku). Takvih primjera je mnogo. Drugim riječima, prema Arièsu, prisutno je sljepilo umjetnosti za dječju morfologiju.

Helenizam je bio sklon stvarnom prikazivanju djeteta i idealiziranju djetinjstva, ali se to u ikonografiji s vremenom gubi zajedno s drugim helenističkim temama (Ariès, 1989). Rimljani vraćaju to sljepilo koje je već bilo prisutno u starim vremenima. Ljudi se zatim, primjerice, u 10. i 11. st. nisu zadržavali na slici djetinjstva – ono za njih nije imalo nikakvog značenja ni stvarnosti. Djetinjstvo, dakle, kako na estetskim transpozicijama, tako i u stvarnosti, predstavlja prijelazno razdoblje koje brzo prolazi i isto tako brzo iščezava iz sjećanja, i upravo je to polazište Arièsovih teza.

Ariès zatim opisuje kako je tekla ova promjena mentaliteta. U 13. st. javlja se više tipova djece koji su bliži modernom doživljaju djetinjstva. Najprije, postoji tip vrlo mladog čovjeka ili odraslog djeteta prikazan kao anđeo ili pjevač, prema nekima. Drugi tip djeteta je model i prototip sve male djece u povijesti umjetnosti: dijete Isus, ili dijete »naše Gospe« (Ariès, 1989, str. 60). U početku prikazan kao smanjena odrasla pojava, a zatim polako, s majčinstvom Djevice, rano djetinjstvo s prikazima djeteta Isusa ulazi u umjetničke prikaze. Treći tip djeteta javlja se u gotskom razdoblju, a to je golo dijete. Najčešće je golo dijete zapravo alegoričan prikaz duše i smrti (Ariès, 1989).

Ovi modeli razvijaju se u 14. i 15. st., a prikazi s crtama sentimentalnog realizma, poput djeteta koje traži grudi majke ili djeteta koje se igra poznatih dječjih igara, polako osvajaju područja izvan crkvene ikonografije. Dodajmo tome da se sve više prikazuje i djetinjstvo Blažene Djevice Marije te općenito prizori s djecom postaju sve brojniji u ikonografiji, sve do pojave laičke ikonografije u 15. i 16. st. Ona još uvijek nema dijete i djetinjstvo u središtu pozornosti, nego se događaju promjene u žanrovskom smislu – »žanrovske scene i priče zamenile su statično prikazivanje simboličnih ličnosti« (Ariès, 1989, str. 63). Za Arièsa iz ovog proizlaze dva zaključka: u svakodnevnom životu, djeca su bila sa odraslima; djetinjstvo se rado prikazivalo, ali zbog ljupkosti kojim je odisalo, te nije bilo odvajanja svijeta djece i svijeta odraslih, kako mi to danas činimo (Ariès, 1989).

U 15. st. djetinjstvo se počinje prikazivati u dva nova vida: portret i lik malog golog djeteta (franc. *putto*). Razlog kasnog početka prikazivanja lika djeteta bio je dvostruk: najprije, djetinjstvo je bilo prijelazna dob bez značenja te nije bilo razloga da se očuva spomen na njega; drugo, nije se smatralo da prerano umrlo dijete zavrjeđuje sjećanje, jer ih je tako mnogo umiralo te je život malenog djeteta bio doista neizvjestan. Riječ je jednostavno o demografskoj situaciji onog vremena, u kojoj je na djelu bilo određeno »demografsko rasipništvo«, kako to Ariès kaže (1989, str. 66). On tvrdi da je čak i neobično da se uopće javljaju bilo kakvi portreti djece te da se takav prikaz trebao, po svemu sudeći, razviti tek kasnije, jer se na djecu općenito gledalo kao na nešto što će obavezno nestati, nešto što je neizbježni gubitak, iako se istovremeno na samo djetinjstvo gledalo kao na nešto ljupko, a u djeci i djetinjstvu se uživalo (Ariès, 1989).

Stoga je pojava portreta umrlog djeteta u 16. st. »jedan veoma značajan trenutak u historiji shvatanja i doživljaja« (Ariès, 1989, str. 66), što Ariès potkrjepljuje primjerima nekoliko nadgrobnih spomenika roditelja i malene umrle djece, kao i umjetničkim prikazima u crkvama i drugdje obitelji s djecom koje su darovale te prikaze. To su, prema Arièsovima riječima (1989) naivna, nespretna djela, bez stila, čiji su tvorci, kao i modeli, nepoznati. Postoje, međutim, primjeri u kojima su se obitelji obraćale poznatim slikarima te su povjesničari mogli identificirati kako slikare, tako i obitelji.

Sve do kraja 16. st. nema običaja prikazivanja same djece, odvojene od roditelja. Dijete se sada prikazuje kao takvo, i samo, te postaje jedan od najomiljenijih modela tog stoljeća; na primjer, od slavničkih slikara, dijete su prikazivali Rubens, van Dyck i drugi. Svaka obitelj želi imati portret svoje djece dok su još mala te se ovaj običaj, nastao u 17. st., više neće gubiti te će u 19. st. fotografija samo zamijeniti slikarsko platno, jer doživljaj se nije promijenio (Ariès, 1989).

Tako, iako se demografski uvjeti nisu mnogo promijenili od 13. do 17. st., i iako je smrtnost djece i dalje bila vrlo velika, jedna nova osjećajnost, za razliku od one u prošlim vremenima, priznaje posebnost tim nejakim bićima, kojima prijete opasnost: kao da je zajednička svijest tek tada počela otkrivati da je i duša djeteta besmrtna. Izvjesno je da je značenje koje je dijete zadobilo vezano uz dublje prodiranje kršćanske religije u običaje i shvaćanja (Ariès, 1989).

Drugu sliku o djetetu koju srednji vijek nije poznao predstavlja već spomenuto malo golo dijete, tzv. *putto*, koje se pojavljuje krajem 16. st., kada taj motiv preplavljuje slikarstvo, a tako ostaje i tijekom 17. st. *Putto* nije bilo stvarno, povijesno dijete, slično kao ni sakralno dijete (anđeo, tj. alegorija duše). Prikaz *putta* razvija se u isto vrijeme kao i dječji portret, na kojem djeca nikad ili gotovo nikad nisu gola. Otkrivanje djetinjstva počinje, dakle, u 13. st., a crtu njegovog razvoja pratimo kroz povijest umjetnosti i ikonografiju 15. i 16. st., dok svjedočanstva postaju posebno brojna krajem 16. i u 17. st. (Ariès, 1989).

Javlja se i zanimanje za njihovo ponašanje i žargon. Djeca su se nazivala novim imenima, tj. nazivima, poput *bambin*, *pitchoun* i *fanfan*, što se uglavnom odnosi na malu djecu kojoj treba zaštita i briga; prvi izraz označava bebu i dijete do otprilike 1. godine života, eng. *toddler*, dok su druga dva naziva teško prevediva na hrvatski. Srpski prijevod Arièsa spominje ove tri riječi: »švrća, prcoljak, derle« (1989, str. 74).

Neke od riječi koje Ariès (1989) spominje i analizira u uporabi su i danas, poput *toutou*, koju srpska prevoditeljica prevodi sa *vauvau*, što otprilike odgovara modernom značenju (onomatopejska riječ za glasanje psa, odnosno za označavanje same životinje).

Sve svoje tvrdnje, kako u ovoj cjelini, tako i u ostatku knjige, Ariès često potkrjepljuje brojnim primjerima iz ikonografije ili književnosti, poput ovog: »Na

jednom Ticijanovom platnu iz 1571. ili 1575., Filip II. širokogrudim pokretom prinosi Pobedi svog sina, infanta Ferdinanda, potpuno golog: on podseća na uobičajeno golo malo dete (puto) i deluje kao da ga zbivanje veoma zabavlja – mala deca često se prikazuju u igri« (Ariès, 1989, str. 72).

2.2.3. »Dečija odeća«

Očita ravnodušnost prema osobitostima djetinjstva koja je vladala do 13. st. vidljiva je i u običajima odijevanja. Djeca su se odmah nakon izlaska iz pelena oblačila kao odrasli ljudi te se od njih ni po čemu nisu razlikovala. Od 17. st., međutim, to više nije tako, barem kod plemićke i građanske djece: dijete počinje nositi odjeću namijenjenu njegovom uzrastu (Ariès, 1989).

Kao primjer, Ariès (1989) navodi platno Philippea de Champaignea, u muzeju u Reimsu: na njemu je desetogodišnjak prikazan u odjeći odrasloga, a blizanci od 4 godine i 8 mjeseci su u posebnim dječjim haljinicama, namijenjenima djeci. Sličnih primjera ima više .

Postoje i drugi odjevni predmeti za djecu koje Ariès (1989) opisuje, poput haljinica, suknji, haljina s ovratnikom (*jaquette*, eng. *frock*, u današnjem francuskom baloner ili kaput; još i frak). Postoje također detaljni opisi djetinjstva i odijevanja, primjerice, Ariès navodi kako je Heroard vodio dnevnik djetinjstva Luja XIII., iz kojeg su vidljive navike kraljevskog odijevanja djece kao i mijenjanje odjeće koje je pratilo odrastanje.

Općenito je odjeća za dječake vrlo istančana, s raznim komadima odjeće, što nije tipično za djevojčice. One su, poput dječaka nekad, odmah nakon pelena odijevane kao male žene. Do neke dobi, i dječaci su se oblačili u ženske haljine, a na slikama djece iz 17. st. vidljiv je jedan poseban ukras, koji se ne može naći na odjeći odraslih žena: dvije široke trake koje padaju niz leđa, pričvršćene za haljinu preko oba ramena. Taj ukras rabio se i za dječake i za djevojčice. Ovim i drugim običajima uspostavljena je razlika u odijevanju djece i odraslih, od 16. do 18. st. (Ariès, 1989).

Ariès se zatim pita kako je nastala dječja odjeća te opisuje odjevne navike; do 14. st. i muškarci i žene nosili su haljine, iako su se one, naravno, razlikovale. Od 14. st. kod muškaraca haljinu zamjenjuje kratka, pa čak i pripijena odjeća, koja je izazivala osudu moralista onog vremena. Uvaženi ljudi su i dalje nosili tunike. Djeca

su zadržala dugu odjeću, primjerice u Francuskoj i Njemačkoj, dok su u Italiji u 14. st. djeca nosila usku odjeću, kao i odrasli (Ariès, 1989).

Zanimljivo je da su već spomenute trake na leđima, prema Arièsu (1989), ostatak »atrofiranih rukava«, odnosno rukava koji su izgubili svoju prvotnu funkciju te više nije bilo otvora u unutarnjem dijelu odjeće kroz koji su se uvlačile ruke te im preostaje samo estetska uloga dok su visjeli sa strane ili preko leđa. Tako se dogodilo da se, u nastojanju da dijete dobije posebne odjevne oznake, sačuvaju, i to isključivo kod djece, obilježja starinske odjeće, koja su odrasli odbacili, najčešće odavno. Ariès naglašava da je prva dječja odjeća bila uobičajena odjeća koju su svi nosili, ali jedno stoljeće prije, a koja se otada mogla vidjeti samo na djeci. Očito nije bilo moguće izmisliti potpuno novu odjeću za djecu, ali je postojala potreba da ih se kroz odjeću izdvoji i obilježi na poseban način. Pojava posebne odjeće za djecu, od kraja 16. st. u višim društvenim slojevima, značajan je datum u formiranju doživljaja koji je začetnik društva djece, odvojenog od društva odraslih.

Odjeća je bila skupa i jasno je izražavala mjesto onoga koji je nosi u složenoj i bespogovornoj hijerarhiji te se svaka nijansa društvenog položaja izražavala kroz odjevni znak (Ariès, 1989).

U samom nastajanju odjeće za djecu otkrivamo nešto arhaično, a to su tragovi dugačke haljine. Ariès (1989) primjećuje da se na prikazima mladih često vidi moda prethodnih stoljeća, a od 17. st. nastaju dvije druge težnje na području načina odijevanja. Prva naglašava ženstvene crte dječaka, što počinje ponegdje već od sredine 16. st., i traje do kraja 19. st. Dječake se oblačilo kao i djevojčice sve do 4. ili 5. godine života, te ih je ponekad bilo teško razlikovati. Zanimljivo je da se dječak razlikovao od odraslog muškarca i poistovjećivao s djevojčicom, a između djevojčica i odraslih žena nije se radila razlika. Ariès smatra da je to neistraženo područje svijesti društva o svom ponašanju u odnosu na godine starosti i spol.

Druga težnja učinila je da dijete iz građanske obitelji često nosi dijelove narodne ili radne odjeće (Ariès, 1989). U 17. st. još nije postojala narodna, obična odjeća u pravom smislu riječi, već su siromašni i ljudi iz naroda nosili ono što im se poklanjalo, odjeću iz druge ruke

kao što je danas auto koji narod vozi polovan auto (poređenje jučerašnje odeće i današnjeg automobila nije tako retoričko kako izgleda – kola su poprimila društveni smisao koji je

nekada imala odeća, a koji je gotovo izgubila). Tako je čovek iz naroda bio odeven po modi čoveka iz viših slojeva, samo sa zakašnjenjem od desetak godina: na ulicama Pariza Luja XIII, čovek iz naroda nosio je kapu s perom iz XVI veka, a žene su ukrašavale glavu šeširima iz istog vremena (Ariès, 1989, str. 89).

Krajem 18. st. u velikim narodnim predgrađima počinju se nositi hlače, kao zanatska odjeća, ali i inače. Najprije su se nosile u mornarici, odnosno mornari su rabili taj odjevni predmet kao dio uniforme, a poslije se to proširilo i na puk. Hlače su, zacijelo, plod potrebe da se dijete oslobodi krute i neudobne tradicionalne odjeće te da dobije udobniju i komotniju odjeću. Javlja se neka vrsta ponosa s uživanjem u novoj slobodi nakon Francuske revolucije (Ariès, 1989).

Doživljaj djetinjstva najprije se razvijao u korist dječaka, dok su djevojčice ostale duže u svijetu tradicionalnog života u kojem su ih poistovjećivali s odraslima. Partikularizacija dječje odjeće, odnosno proces izdvajanja dječje odjeće i općenito djetinjstva od odrasle dobi odnosi se na građanske i plemićke obitelji. Djeca iz naroda, djeca seljaka i zanatlija i dalje nose odjeću odraslih i kroz njihov život održavaju se stari običaji (Ariès, 1989).

2.2.4. *»Mali doprinos istoriji igara«*

U ovom poglavlju Ariès (1989) govori o igrama i provođenju dokolice, odnosno slobodnog vremena. Zahvaljujući već spomenutom dnevniku liječnika dr. Heroarda koji je vodio dnevnik francuskog prijestolonasljednika Luja XIII., danas imamo neku predodžbu o životu djeteta početkom 17. st., kao i njegovim igrama. U to vrijeme kraljevski se dvor nije previše razlikovao od plemićkih/feudalnih dvorova ili zamkova.

Heroard bilježi da je Luj rođen 27. rujna 1601. Već s godinu dana i pet mjeseci on »svira violinu i peva uz njezine zvuke« (Ariès, 1989, str. 94), koja je doduše u ono vrijeme bila obično »drndalo« (str. 94).

Ariès (1989) primjećuje da je u život malih ljudi već zarana ulazila glazba i ples, kao u slučaju Luja XIII. Heroard bilježi fonetskim znakovima čavrljanje kraljevskog djeteta; bilježi također kako ga tuku jer ne želi jesti. U dobi od dvije godine i sedam mjeseci dobiva male kočije pune igračkaka i lutaka. Mali Luj voli se igrati s vojnicima; igra također popularnu igru onog vremena s drvenim čekićem i

loptama (eng. »pall-mall«). U dobi od gotovo tri godine, poznaje osnove svoje religije – na svetoj Misi, u trenutku podizanja Presvetog, pokazuju mu hostiju i uče ga da je to *le bon Dieu* – dobri Bog, što je izraz tipičan za početak 17. st.

Ima i jedna simpatična zgoda koju Ariès zatim opisuje: »Prestolonaslednik sada ume lepo da govori, ali koristi luckaste reči, koje uveseljavaju odrasle: ‘Kralj ga upita (pokazujući mu šibu)... – Sine moj, za koga je ovo? On, besan, odgovara: – Za vas! Kralj je morao da se suzdržava da ne prasne u smeh.’« (1989; str. 95).

Kraljević za Božić 1604. dobiva na poklon loptu, mehaničkog vrapca i druge sitnice. U zimskim večerima zabavlja se rezanjem papira škarama. Zabavlja se glazbom i plesom, gledanjem baleta. Već zna plesati sve plesove. Zna nabrojati žice na lutnji; počinje učiti pisati itd. Još uvijek se igra s lutkama i malim igračkama; voli slušati bajke. Prijestolonasljednik se igra mnogih igara: baca strijelu, karta, igra šah, utrkivanje i mnogo drugih. Heroard navodi i da se igra nekih igara poput petnaestogodišnjaka (npr. paljenje svijeće zavezanih očiju). Sve više miješa se s odraslima i prisustvuje zabavama. Često se prerušava. Voli balet i sudjeluje u njemu, ali voli i narodne plesove i igre. U dobi od sedam godina najednom ga tretiraju kao malog muškarca; više se ne smije igrati »malim igračkama«, »vi ste sada veliki, niste više dete« (Ariès, str. 98). Ovo vrijeme odnosno dob opisuje se obično kao vrijeme polaska u školu, dob ulaska u život. ali se u životu Luja XIII. uglavnom ništa ne mijenja, i dalje se igra uobičajnih igara, čak i skrivača sve do trinaeste godine (Ariès, 1989).

Ariès (1989), zahvaljujući Heroardovom dnevniku, nabraja mnoštvo igara i običaja, a možda je najzanimljiviji podatak da tada nije postojala izrazita odvojenost dječjih igara od zabave odraslih; istih igara igrali su se i jedni i drugi.

Zanimljiva je i primjedba da »deca čine najkonzervativniji deo ljudskog društva« (Ariès, 1989, str. 100), jer mnoge igračke su možda najprije bile igračke odraslih, a zatim su djeca nastojala imitirati postupke odraslih; npr. vjetrenjača na vrhu štapa, jednostavno viđenje ondašnje moderne tehnologije, a zanimljivo je da su vjetrenjače odavno nestale iz upotrebe, ali male dječje vjetrenjače još uvijek su u prodaji kao igračke. Otuda Ariès zaključuje da su djeca »najkonzervativniji« dio društva (str. 100).

Ono što povjesničarima koji proučavaju ona vremena predstavlja problem jest razlika između lutaka i različitih predmeta nađenih, primjerice, po grobovima. lutka može biti igračka, a može predstavljati i neku simboličku imitaciju stvarnosti. Tako postoje primjeri kuća lutaka, koje su bile ustvari vrsta umjetnosti više nego dječja igračka. Slično je s mnoštvom minijaturnih predmeta koji su se skupljali u kolekcijama, kao neka građanska inačica naslijeđene narodne umjetnosti, npr. talijanske jaslice i njemačka kuća. Tada je to odraslima bilo zabavno, a kasnije je postalo isključivo dijelom djetinjeg svijeta. Sredinom 17. st. nastaje pomama za jednom vrstom lutaka u Parizu. Javlja se i lutkarsko kazalište. S vremenom i jedno i drugo iz svijeta odraslih prelazi u dječji svijet i tamo trajno ostaje (Ariès, 1989).

Za Arièsa (1989), postoje nedoumice oko igračaka za malu djecu i njihovog porijekla prije 1600. godine, a odonda se čini da je njihova namjena već bila određena (igračke za djecu). Tada su, primjerice, lutke bile igračke djevojčica, ali i dječaka. Kao što je spomenuto, do neke dobi i jedni i drugi nosili su istu odjeću, haljinice. Moguće je da postoji veza između specijalizacije dječjih igračaka i značenja ranog djetinjstva. Ariès zaključuje da »djetinjstvo postaje rezervat običaja koje su odrasli odbacili« (1989, str. 104).

Zanimljivo je da se u tom vremenu djeca igraju određenih igara do treće ili četvrte godine, a zatim se igraju istih igara kao i odrasli. Čak su prisutni prikazi djece u dobi od npr. dvanaest godina kako igraju igre na sreću i to za novac. Ima i obratnih primjera: odrasli igraju igre koje se danas svrstavaju u dječje. Pojavljuju se viteške i narodne igre, primjerice, u rokovniku Adélaïde de Savoie pronalazimo opis grudanja muškaraca i žena (Ariès, 1989).

Djeca su također sudjelovala u sezonskim praznicima cijele zajednice. U stara vremena, ritam života se očigledno mnogo razlikovao od današnjeg. Rad nije zauzimao toliko vremena niti je imao isti smisao kao danas. Pojam zabave bio je drugačiji. Bio je to jedan od temeljnih načina da se društvo osjeti kao zajednica, da se učvrsti uzajamnost. Praznici odnosno blagdani imali su posebnu ulogu. Jedan od naslavljenijih blagdana bio je blagdan Duhova, koji je ponegdje istisnuo po značenju i Božić. Neki običaji za velike blagdane uključivali su malu djecu s važnim ulogama. Tako, na primjer, djeca sudjeluju i u božićnom bdijenju, poput malenog Luja XIII.

Djeca su imala posebne dužnosti u svečanim i manje svečanim prigodama, poput molitve prije jela ili posluživanje za stolom (Ariès, 1989).

Neki običaji prešli su s mladih, tj. s djece na odrasle, poput borbi pijetlova. Tu su i običaji u vrijeme fašnika koje su obično predvodili mladi, čak uz neke degutante običaje, poput plaćenih dozvola za fizičko zlostavljanje Židova i prostitutki koje su studenti u Avignonu, primjerice, nabavljali sredinom 17. st (Ariès, 1989).

Djeca su bili vrlo aktivna i za vrijeme blagdana u svibnju i studenom; u svibnju su obilazila kuće i domaćinstva i skupljala razne namirnice darujući voće i kolače u zamjenu. U studenom su se održavala prerusavanja mladih i djece za koja Ariès kaže da su se održala u Americi engleskog jezičnog područja uoči Svih svetih (Halloween). I u studenom se susreće obilaženje kuća, pri čemu su siromašni školarci skupljali novac. Čini se da je riječ o običaju koji je bio ostatak negdašnjih vremena i starosno-klasnih vremena (Ariès, 1989).

Ariès kaže: »Ma kakva da je bila uloga detinjstva, i mladosti, vodeća u maju, [...] ona se uvek podvrgavala uobičajenom redu stvari i odgovarala je pravilima kolektivne igre koja je obuhvatala celu društvenu grupu i sve starosne klase« (Ariès, 1989, str. 114).

Ima i drugih aktivnosti koje su zahtijevale sudjelovanje različitih »starosnih klasa«, kako ih Ariès naziva, u zajedničkom veselju. Od 15. pa do 18. st. nalazimo mnogo prikaza obiteljskih skupova kako sviraju u malom komornom orkestru koji prati pjevača. Glazba i ples imali su velik utjecaj u svakodnevnom životu, čak do te mjere da ako netko nije znao pjevati ili svirati kakav instrument, ljudi su se tome čudili i pitali se gdje je ta osoba odgojena; takav običaj bio je rasprostranjen u Engleskoj, Francuskoj, Italiji, Španjolskoj i Njemačkoj. Brojni su primjeri umjetničkih prikaza koji tematiziraju glazbu, sviranje i pjevanje, kako među građanskim slojem, tako i u narodu, i to u svim mogućim prilikama, od dvorskog muziciranja do dječjeg okupljanja oko prosjaka koji su svirali na ulici (Ariès, 1989).

Slično je i s plesom. U to vrijeme nema prevelike razlike između plesa djece i mladih te odraslih; to se mijenja kasnije, s pojavom valcera, kada naglasak prelazi sa skupnog plesa na plesački par. Grupni plesovi zadržavaju se na selu. Tu su i dramske igre tj. predstave, a osobito baleti. Te dramske igre tj. predstave nisu bile cijenjene

među dvorskim i plemićkim staležom, ali su okupljale cijelu zajednicu te su izvođače i publiku činili odrasli i djeca svih godina i uzrasta (Ariès, 1989).

Zanimljiva je i moralna dimenzija koju Ariès (1989) spominje. Naime, velika većina ljudi smatrala je ove predstave prihvatljivim, iako su one često bile predmet osude od »odgojne« elite zbog nemoralnih i bestidnih sadržaja u tim predstavama. Promjena se osjeća u 17. i 18. st. kad se počinje više brinuti oko moralne čistoće djece pa im se zabranjuju nemoralne predstave, a nude one prihvatljivog sadržaja.

U tom 17. st. igre na sreću još se smatraju prihvatljivima i značajnima, iako su i njih profesionalni moralisti i svećenstvo osuđivali. U jednom spisu iz 1661. objašnjava se kako je razvrat poguban za mlade ljude, međutim, igre na sreću se opravdavaju neobičnim moralnim razlozima. Budući da sreća može, primjerice, bogatom plemiću prouzročiti gubitke, a »samostalnom« plemiću, koji mora sam zarađivati za život, dobitke – dakle, sreća je nešto pozitivno pa to, pretpostavljamo, opravdava moralnost igara na sreću, što je laička svijest prisutna u narodu. Igra nije samo zabava, nego postaje sredstvo i način obogaćivanja. Ona je i put prema višim slojevima društva i stvaranju društvenih veza (Ariès, 1989).

S takvim stajalištem, igre su se tolerirale i djeci kao vid ne pretjerano opasne zabave; riječ je o igrama za novac. Ipak, od 17. st. do danas (tj. do Arièsovog vremena) raste svijest o igrama na sreću kao nečeg potencijalno opasnog. Slično je i s plesom, koji je ponekad bio (pre)slobodan, ali se to nije smatralo problematičnim. Tako je i svećenstvo često plesalo, čak su postojali običaji u kojima se poticao zajednički ples, primjerice kod imenovanja novih kanonika. I to se promijenilo u 18 i 19. st. (Ariès, 1989).

Igre na sreću su svoje posebno mjesto počele gubiti protjecanjem vremena. Srednjovjekovna Crkva osuđivala je igre na sreću zajedno s nemoralom prisutnim u predstavama i plesovima, kao i grubost fizičkih igara koje su često prerastale u tuču. Razni kolegiji⁷, kao npr. u Narboni, zabranjivali su mnoge stvari i usmjeravali pozornost za studij tj. učenje i rad, uz tek povremenu razbibrigu. Reforma Pariškog sveučilišta 1452. zadržava takvu strogost. Oko 17. st. započinje ublažavanje strogih

⁷ Srpski prijevod ima riječ koledž, međutim, u ovom radu koristim riječ kolegij u smislu institucije ili zavoda (u cilju obrazovanja, razvoja znanosti ili kulture i sl.), prema Hrvatskom jezičnom portalu (vidi http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eltkXhk%3D&keyword=kolegij, pristupljeno 10.8.2020.)

propisa o zabranjivanju različitih vrsta igara školskoj mladeži. Isusovci tada započinju uključivati igre u obrazovno-odgojni proces. Plesovi i komedije uvode se i u kolegije (Ariès, 1989).

Otada pod utjecajem pedagoga, humanista, prosvjetitelja, prvih nacionalista prelazi se s grubih i sumnjivih igara iz starih običaja na gimnastiku i vojnu obuku, od narodnih skupova na gimnastička društva. Taj razvoj usmjerila je briga o zajedničkom moralu, zdravlju i dobrobiti. Drugi razvoj tog vremena odnosi se na odvajanje igara prema društvenom položaju i godinama starosti (Ariès, 1989).

Prva polovica 17. st. zanimljivo je vrijeme u kojem se očituje razvoj tog razdvajanja – razdvajaju se društvene igre, igre vježbanja i igre na sreću, iako nije uvijek jasna razlika između različitih kategorija igara i percepcije koji društveni sloj može i smije igrati pojedine igre. Do 12. st. igre među odraslima te plemstvom i narodom nisu se razlikovale, ali se od tog stoljeća pojedine igre pridržavaju samo plemstvu, poput viteških igara. Javlja se težnja da se plemstvo na taj način ne miješa s narodom (u raznim igrama, poput hrvanja). Igre se tijekom stoljeća mijenjaju, npr. krajem 16. st. praksa viteških turnira odumire, a zamjenjuju je igre poput alke (nišanjenje alke jašući na konju) (Ariès, 1989).

Ariès (1989) napominje, ne jednom, da mnoge igre odraslih »žive« u dječjim i narodnim igrama. Primjerice, igra obručem ili kolutom krajem srednjeg vijeka nije bila dječja igra, odnosno igra male djece, a zatim u 16. st. nalazimo jednu tapiseriju na kojoj je prikazana igra obručem, a postoje i zapisi o aktivnoj igri obručem za vrijeme fašnika. Prateći taj slijed sve do 20. st., čini se da igračka, da bi zadržala zanimanje djece, mora "podsjećati" na svijet odraslih.

Ariès (1989) spominje i priče i bajke, koje je primjerice Luj XIII. volio slušati kao dijete, međutim, one su do nekog razdoblja bile namijenjene i odraslima. Priče i bajke sačuvale su se, makar su se u nekom trenutku mnogima činile zastarjele pa čak i glupe, no zapisivanjem i prepričavanjem, kao i dodatnim ukrašavanjem, one su postale književni rod koji je graničio s filozofskom pričom. Krajem 17. st., priče su se pričale iz zabave, a krajem 18. st. stare priče postaju predmetom radoznalosti arheološke ili etnološke prirode. U tom 18. st. specijalizirani izdavači, uglavnom u Troyesu, objavljivali su izdanja priča za ljude sa sela, jer se na selu raširio običaj čitanja, i svi su voljeli slušati stare priče.

Loptanje je bilo jedna od najrasprostranjenijih igara, međutim, i ono je izgubilo na popularnosti, primjerice, u Parizu je 1657. bilo 114 igrališta, a 1700. svega deset i u 19. st. samo dva. Ljudi od roda gubili su zanimanje, a seljaci i djeca ostali su joj vjerni. U zaključku ovog poglavlja, Ariès (1989) izjavljuje su iste igre nekoć bile zajedničke svim generacijama i svim društvenim slojevima; odrasli i viši društveni slojevi odbacili su ih, a one su se održale istovremeno u narodu i među djecom tih viših slojeva. Staro jedinstvo nastalo oko igara istovremeno se prekinulo između djece i odraslih i između naroda i građanstva, što govori o određenom odnosu između doživljaja djetinjstva i doživljaja klase.

2.2.5. »Od bestidnosti do čednosti«

Ariès (1989) ovaj dio započinje napomenom o razlici između modernog i starog društva. U ono vrijeme, kako možemo razabrati iz spisa dvorskog liječnika Heroarda, ponašanje prema djeci je bilo vrlo slobodno glede spolnosti; to pruža najbolju sliku o potpunom odsustvu modernog doživljaja djetinjstva krajem 16. i početkom 17. st.

Od male dobi, Luj XIII. bio je izložen spolnim šalama i igrama, npr.: »u prve tri godine njegovog života, niko se nije ustezao, niti vidio išta rđavo u tome, da pipa, šale radi, polne organe tog deteta«, ili primjerice: »Kraljica, majka prestolonaslednika: ‘Sine moj, držim vam *kljun*’« (Ariès, str. 143).

Ariès (1989) navodi još nekoliko primjera; oko njegove pete ili šeste godine, okolina se više ne zabavlja njegovim spolnim organima, a od sedme godine ga uče pristojnosti i suzdržanosti. S 14 godina, Luj XIII. je gotovo na silu oženjen i gurnut u bračnu postelju; Heroard detaljno navodi kako je protekla njegova prva bračna večer.

I druga su svjedočanstva dostupna o odsutnosti uzdržavanja pred djecom, kao i njihovog uključivanja u šale na temu spolnosti i sl. Ariès tvrdi da ono što bi modernom psihoanalitičaru bilo vjerojatno bolesno ponašanje, u ono vrijeme je bilo normalno. Razlika je u mentalitetima; običaj da se ljudi igraju spolnim organom djeteta bio je dio vrlo raširene tradicije. Ariès navodi da je ona još prisutna u muslimanskim društvima u njegovo vrijeme i citira zgodu iz romana *Kip od soli*, u kojem se opisuje scena iz autobusa u kojem se neki čovjek pokušava pogoditi s

dvoipolgodisnjim dječaćićem za cijenu dječakove »male životinje«, u prisustvu dječakovog oca, što je bila dozvoljena igra.

U ikonografiji je prisutna i česta tema: dijete koje mokri, a susreće se i tema obrezivanja. Odrasli su sebi dopuštali, mirne duše, javno, postupke i fizičke dodire koji su postajali predmet zabrane čim bi dijete ušlo u pubertet, odnosno u svijet odraslih. Ariès (1989) navodi dva razloga za to; najprije, vjerovalo se da dijete nema seksualnost pa određeni postupci nisu mogli ostaviti posljedice na njega. Također, svijest da je moguće ukaljati dječju bezazlenost aludiranjem na svijet spolnosti nije još postojala, jer čovjek nije znao da ta bezazlenost doista postoji, kako kaže Ariès.

Još u XV. st. započinje pravac promjene moralnih shvaćanja i promjene školske discipline. Tako, primjerice, Gerson, prvi predstavnik ove struje, proučava seksualno ponašanje djece i daje mnoge savjete kako spriječiti nedolične pojave i ponašanja (npr. zabrana ljubljenja djece, korištenje samo pristojnih riječi u postupanju s djecom itd.) (Ariès, 1989).

U 16. st. odgojitelji su malo slobodniji od Gersona, koji je bio ispred svoga vremena, ali paze da ne prekorače granicu, a krajem 16. st. dolazi do vidljivije promjene; pojedini odgojitelji ne dopuštaju da se djeci daje sumnjivo štivo. Od tog vremena počinje se poštovati djetinjstvo, što se uočava i kod katolika i kod protestanata u Engleskoj i Francuskoj. Događa se pročišćavanje literature i pazi se na to koje knjige i štiva se pružaju djeci na čitanje. Isusovački zavodi i kolegiji mjesta su posebnih mjera opreza. U 17. st. se nameće i jedan osnovni pojam: *nevinost djeteta*, koji je vidljiv u bogatoj literaturi; Ariès navodi nekoliko primjera. Javlja se dotad nepostojeća pedagoška literatura, namijenjena roditeljima i odgojiteljima. Uspoređivanje djece i anđela, zbog nevinosti i sličnoga, postaje redovita praksa (Ariès, 1989).

U *Časnom dječaku*, knjizi čiji je autor M. de Grenaille, smatra se da je djetinjstvo uzvišeno zbog Kristovog djetinjstva. To da je on bio dijete znak je njegove velike poniznosti i skrušenosti i znak je da je djetinjstvo nešto dično. Spominju se i djeca mučenici za vjeru, koji su u velikodušnosti nadmašili i odrasle, a djetinjstvo je prikazano kao neporočno i nevino razdoblje života. Oblikuje se moralni pogled na djetinjstvo koji se usredotočuje na nejakost, uzvišenost i nevinost djeteta, što je svojevrsna reakcija na ravnodušnost prema djetinjstvu, na sebičan stav koji je djecu

promatrao kao igračku za odrasle itd. Djeca su ona koje Bog čuva, ona koja su budućnost, ona koja su nevina, i zato, prema nekima, odgoj i obrazovanje djece pripadaju među najvažnije stvari na svijetu (Ariès, 1989).

Iz tog nauka nastalo je nekoliko osnovnih načela, koja ulaze u upotrebu od 15. st., a počinju se primjenjivati u 17. st., npr. načelo da djecu nikad ne treba ostavljati samu. Tu je zatim načelo izbjegavanja maženja djece te njihovo što ranije navikavanje na strogost. Treće načelo je suzdržanost i skromnost u ponašanju. Ovo načelo uvodi se po praksama koje su se preporučivale glede, primjerice, spavanja više ljudi u istom krevetu i sl. Primjerice, sv. Franjo Saleški preporučuje da ni osobe istog niti različitog spola spavaju zajedno u krevetu, osim ako nije riječ o vrlo maloj djeci. Vodi se briga o čistoći jezika i glazbe koju djeca trebaju slušati. Sv. Ivan de La Salle nabraja preporuke i glede zabave, npr. ne preporučuje roditeljima da vode djecu na određene predstave i slično (Ariès, 1989). Zanimljiva je i preporuka da se djecu ne ostavlja nasamo s poslugom (pojam uključuje i suradnike obitelji, kao i poznanike), jer se smatralo da posluga kvari djecu, dopuštajući si razne nepogodne stvari kako bi pridobili pažnju i naklonost djece.

Četvrto načelo nastavak je brige o pristojnosti, a riječ je o uvođenju velike suzdržanosti u govoru kao protutežu negdašnjoj prisnosti. To se proširilo do mjere da su i mladi ljudi jedni drugima, primjerice, u Francuskoj 18. stoljeća, govorili *vi*. Ta težnja za ozbiljnošću održala se čak i do sredine 20. st. na francuskom selu (Ariès, 1989).

Smisao nevinosti i bezazlenosti očituje se u dvostrukom moralnom stajalištu prema djetinjstvu: potrebno je zaštititi dijete od iskvarenosti života i seksualnosti, te ga ojačati tako da se u njemu razvijaju karakter i razum. Kao rezultat nove moralne klime javlja se nova pedagoška literatura namijenjena djeci (Ariès, 1989).

Objavljuju se knjige koje su zapravo priručnici lijepog ponašanja za djecu, s raznim uputama o pristojnosti i razumnosti sukladnih dobi djece. Literatura za učenje jezika, npr. grčkog i latinskog, sadrži još uvijek stihove koji ne odgovaraju dobi djeteta, ali se i to mijenja krajem 16. st. Početkom 17. st., religiozna umjetnost daje veliki značaj Isusu kao djetetu, što se poklapa s buđenjem novog interesa za djetinjstvo, otvaranjem novih škola, kolegija i pojačane brige o pedagoškim metodama. Javlja se pobožnost djetetu Isusu i štovanje njegovog djetinjstva, a nastaju

i redovničke kongregacije koje su posvećene Djetetu Isusu, s redovničkom karizmom odgoja djece i mladih (Ariès, 1989).

Od 16. st. javljaju se umjetnički prikazi Isusa i male djece koju on blagoslivlja i miluje. Ta scenografija postaje omiljena i vjerojatno su takve slike djeca dobivala prigodom prve pričesti, primjerice. Od 18. st. postoji religija za djecu, a javlja se i nova pobožnost: anđeo čuvar. Javljaju se zapisi o posebnom odnosu djece i njihovih anđela čuvara, a u ikonografiji postaje uobičajen prikaz anđela čuvara koji vodi dijete za ruku. Ariès (1989) zaključuje, nakon što je promatrao jedan prikaz na krstionici u Donauwörthu – na kojem anđeo, mladić, ženstvenog izgleda usmjerava dušu-dijete – da nije riječ samo o već spomenutom srednjovjekovnom shvaćanju ili ideji da dijete predstavlja dušu, nego je također riječ i o ilustraciji jedne pobožnosti osobito vezane uz djetinjstvo.

Razdoblje 17. i 18. st. je također razdoblje djece kao uzora za nasljedovanje. Primjer je sv. Guillaume Ruffin koji je umro u dobi od 17 godina kao svetac. Ariès (1989) zaključuje da se moglo doći do svetosti u kratkom đaćkom vijeku i bez izvanrednih djela, bez prerano probuđene zrelosti.

U srednjem vijeku nisu postojali blagdani vezani posebno uz djetinjstvo, međutim, sve više se slavi prva pričest kao veliki vjerski blagdan djetinjstva, a to ostaje i do danas. Arièsovimi riječima: »Ceremonija vezana za prvo pričešće postala je najuočljiviji izraz doživljaja detinjstva, počevši od XVII pa do kraja XIX veka: ona slavi istovremeno dva protivrečna aspekta, nevinost deteta i njegovo razumno poimanje svetih tajni« (Ariès, 1989; str. 175).

2.2.6. »Zaključak prvog dijela knjige – Dva doživljaja detinjstva«

Ariès (1989) tvrdi kako u srednjovjekovnom društvu doživljaj djetinjstva nije postojao, što ne znači da su djecu tada zapostavljali i odbacivali, nego da nije postojala svijest o posebnosti djeteta i o onome po čemu se dijete razlikuje od odraslih, čak i od mladih odraslih. Stoga je dijete od trenutka kad je prestalo biti ovisno o neprestanoj njezi majke ili dadilje pripadalo društvu odraslih. Jezik nije izrazu *dijete* davao ograničeno značenje koje on danas ima. Neomeđenost starosnih dobi odnosila se na cjelokupnu društvenu aktivnost: igre, zanate, vojsku. Premalo dijete, koje još nije sposobno da se uključi u život odraslih, ne računa se – prema

riječima Molierea iz 17. st. To arhaično stajalište ustrajno se javljalo tijekom srednjeg vijeka. Od 14. st. javlja se struja koja nastoji u umjetnosti izraziti neke posebne osobine djeteta. Mi smo, kaže Ariès (1989), pratili taj razvoj od malog golog djeteta, *putta*, do dječjeg portreta. Dijete u 16. i 17. st. dobiva posebnu odjeću, što upućuje na dublju promjenu, a to je novi doživljaj djetinjstva, tako da dijete postaje izvor zabave i opuštanja odraslih, što bi se moglo nazvati »maženje«. To se najprije uočava kod žena (majki i dadilja). Posvećuje se više pažnje djeci i s njima se više igra, za što se čini da prije nije bio slučaj.

Ovaj doživljaj, ipak, izaziva i kritičke reakcije krajem 16. i početkom 17. st. Mračnije nastrojeni ljudi smatrali su da se djeci ne smije posvećivati toliko pažnje, a neki idu i do netrpeljivosti, poput Montaignea, kojeg Ariès (1989) spominje više puta u prethodnom poglavlju, kao i u zaključku ovog prvog dijela.

Takva iritiranost nova je kao i spomenuto posvećivanje pažnje djeci, a obje ove stvarnosti odudaraju od ravnodušne izmiješanosti raznih uzrasta i dobi u srednjovjekovnom društvu. Brojne su »žalbe« na odnos prema djeci kao izvoru zabave, smijeha i uživanja, u smislu prepričavanja simpatičnih događaja u vezi djece. Kod moralista i odgojitelja 17. st. uočljivo je rađanje drukčijeg pogleda na djetinjstvo koje nadahnjuje odgoj sve do 20. st. Doživljaj djetinjstva izražava se sada kroz zanimanje za psihu djeteta i moralnu brigu o njemu, a ne više kroz zabavu. Ljudi nastoje razumjeti psihu, razvoj i mentalitet djece, da bi mogli prilagoditi obrazovne i odgojne metode njihovom razvojnom stupnju. Vodi se velika briga o djeci i razvoju njihovog razuma. Naglasak je na strogoći (ali ne uvijek). Od djece se nastoji učiniti časne, poštene i razumne ljude (Ariès, 1989).

Prvi, dakle, artikulirani doživljaj djetinjstva rođen je u obiteljskoj sredini, u dodiru s malom djecom, a drugi, naprotiv, dolazi od izvanobiteljskog izvora u 16. i 17. st., uglavnom od pripadnika Crkve i sudstva, nastojeći kanalizirati i urazumiti običaje i shvaćanja, a djecu vide kao slaba Božja stvorenja kojima je potrebna zaštita i urazumljivanje. I jedan i drugi doživljaj oprečan je prijašnjem zanemarivanju (Ariès, 1989). U 18. st. su u obitelji ta dva elementa spojena u jedan novi: u brigu o higijeni i fizičkom zdravlju. Općenito, dijete je zauzelo središnje mjesto u obitelji, i to ne samo njegova budućnost i udomljavanje, nego i njegova prisutnost i samo njegovo postojanje.

2.3. Drugi dio knjige – »Školski život«

U srpskom prijevodu Arièsove knjige koji primarno pratimo doneseni su samo sažetci poglavlja, a poglavlje »Od slobodne škole ka internatu« izostavljeno je. Stoga u ovom poglavlju svog rada, 2.3., pratim engleski prijevod, osim zaključnog poglavlja, koje se nalazi i u srpskom prijevodu.

2.3.1. »Mladi i stari školarci u srednjem veku«

Ariès (1962) u ovom dijelu govori o »školskom životu« koji je svjedok razvoja mentaliteta: kako su škola i kolegij postali način da se djeca sve više izoliraju i discipliniraju, udaljujući se tako od društva odraslih. U srednjem vijeku se vrlo rijetko spominju podatci o točnim godinama starosti učenika. Moglo bi se zaključiti da su početnici u kolegiju uglavnom imali 12 godina, ali se na starost nije previše obraćalo pažnju. Zato se i odrasla osoba mogla priključiti dječjem auditoriju, jer je bila bitna materija koja se predaje, a ne godine učenika.

U istom auditoriju nalazilo se više uzrasta učenika. Škole su bile drugačije koncipirane nego danas, razumljivo, te nije bilo velikih prostorija za školu; ponekad se nastava održavala na uglovima ulica ili pred vratima crkava; a do 14. st. sjedilo se na podu. Izmiješanost uzrasta nastavljala se i poslije škole. Mnogi učenici stanovali su gdje su stigli, a drugi su bili, primjerice, u obitelji ili kod nekog na izučavanju zanata i školovanju (Ariès, 1962).

Ulaskom u školu, dijete je odmah ulazilo u svijet odraslih. To poistovjećivanje javlja se kao jedno od najizrazitijih obilježja stare socijalizacije. Ono će odolijevati mnogim strukturalnim promjenama. Mentalne promjene počet će krajem srednjeg vijeka (Ariès, 1962).

Srednjovjekovna škola, odnosno školstvo, složen je fenomen koji treba tumačiti u svjetlu promjena od antike preko razdoblja Bizantskog carstva pa do početka srednjovjekovne škole koja je u početku zamišljena tako da udovoljava potrebama Crkve. Bilo je potrebno školovati odnosno obrazovati klerike, kako bi znali čitati, pjevati i računati za potrebe svoje službe. Učenje je uglavnom bilo usmeno, a čitalačko učenje bilo je zanemareno jer se većina toga učila napamet te je poučavanje bilo vrlo usko specijalizirano. Rađa se neke vrste katedralna škola, u kojoj se školovalo buduće svećenike i župnike. Katedralna škola izvorna je stanica

cjelokupnog školstva na Zapadu. Škole su se polako množile, a u dvanaestom stoljeću nastaje mreža škola, od kojih su neke postale čuvene i razvijale se dalje u sveučilišta. Završna pojava, specijalizacija teologije i prava, dala je srednjovjekovnom obrazovnom sustavu njegovu definitivnu formu. Javlja se razlika između poučavanja umijeća, odnosno vještina (“arts”) s jedne strane, i teologije i prava s druge strane (Ariès, 1962).

Ariès zatim radi usporedbu srednjovjekovnog i modernog sustava, iako napominje da se ta usporedba čini monstruoza, makar je ustvari neizbježna. Najprije pridržana klericima, škola se širila na ostalu populaciju, npr. činovnike, te se do sredine 18. st latinski poučavao kao živi jezik, a tada u Francuskoj počinje prevladavati narodni jezik. Druga razlika je odsutnost primarnog, tj. osnovnog obrazovanja, jer ono što se stječe osnovnim obrazovanjem danas, nekada se (barem se tako smatralo) stjecalo kod kuće ili u “šegrtovanju”. Treća razlika je odsutnost ili nedostatak visokog (fakultetskog) obrazovanja (osim npr. teologije, medicine i prava). U Engleskoj su postojale tzv. “grammar schools”, koje su pripremale učenike na sveučilište, tj. fakultet, na koji se odlazilo u dobi od 14 ili 15 godina. Filozofija se počela smatrati temeljem višeg kulturnog obrazovanja u Engleskoj i Njemačkoj, no ne i u Francuskoj, gdje su postojale neke bolje škole, no one su i dalje poučavale učenike svih uzrasta, a ne samo (uvjetno rečeno) starije učenike, kao što je bio slučaj, primjerice, u Engleskoj. Ariès navodi i neke druge razlike među francuskim i engleskim sustavima tijekom povijesti i kako su se odrazile na današnji sustav. Veliki utjecaj na obrazovanje imao je humanizam 16. st. te uvođenje francuskog u 18., zajedno s novim znanstvenim idejama (Ariès, 1962).

Arièsovo proučavanje odnosa među različitim dobima usmjerava se na sljedeća obilježja srednjovjekovnog obrazovanja: odsustvo gradacije odnosno stupnjevanja težine gradiva, istodobno poučavanje predmeta, miješanje učenika različite dobe, i sloboda učenika. U ono vrijeme, dakle, nije postojalo razlikovanje gradiva i poučavane materije prema težini. To se vidi na primjeru gramatike; danas se ona smatra osnovnim predmetom, no u srednjem vijeku ona se detaljno i dugo proučavala (ponekad 3 godine). Odsutnost gradacije odnosno stupnjevanja vidi se na primjeru Ivana iz Salisburyja (“John from Salisbury”) koji otprilike 1141. dolazi u Pariz na školovanje kao četrnaestogodišnji mladić. Školuje se godinama, a iz njegovih

zapisa nije vidljivo nikakvo napredovanje u smislu usvajanja sve težih i težih disciplina, već se samo vidi studiranje većeg broja predmeta bez nekog određenog reda, od kojih su se neki i često ponavljali. Pariško Sveučilište 1366. pokazuje neke znakove novih težnji za gradacijom kurikuluma; sastavlja se program sveučilišnih ispita i određuje se ispitno gradivo. To su počeci gradacije, odnosno početak neke sustavnosti koja će kasnije voditi u gradaciju (Ariès, 1962).

Simultanost, odnosno istodobno poučavanje više predmeta skratilo je vrijeme obrazovanja, ponekad sa 12 godina na samo nekoliko (12. st.). To je doprinijelo i tome da su mnogi učitelji poučavali više disciplina, tj. predmeta. Predmeti su se nadalje u 13. st. podijelili u dva ciklusa, temeljne predmete i izborne predmete, poput etike. Ciklusi se nisu pratili kronološki, nego su poučavani istodobno, temeljni, primjerice, radnim danima, a dodatni vikendima. Predmeti su se zatim ponavljali (omiljeni srednjovjekovni način poučavanja – ponavljanje), tako da su i novi i stari učenici slušali iste predmete, ali stari učenici su ih ponavljali pa time i bolje svladavali (Ariès, 1962).

Tako su se miješale dobne skupine. Nije, međutim, jasno u kojoj dobi se kretalo u školu u to vrijeme. Ponegdje se spominje sedam godina, negdje osam. U Winchesteru u Engleskoj, na primjer, dječaci su ulazili u kolegij u dobi između osam i sedamnaest godina. Mali budući klerici započinjali su učenje Psaltira (Knjige Psalama, koja se obilato koristila u liturgiji, a i danas je tako) u dobi od deset godina. Ariès (1962) ponovno opisuje u ovom dijelu razlike između francuskog i engleskog sustava. U svakom slučaju, promjena u trajanju obrazovanja rezultirala je dijelom i u manjoj kvaliteti poučavanja jer su studenti na višim fakultetima također poučavali kako bi mogli osigurati egzistenciju. Kako se smanjivala početna dob učenika, tako su i učitelji prestajali polako biti mislioci i stručnjaci, a više pedagozi tretirani kao puki radnici. Odsutnost spominjanja dobi učenika primjetna je u povijesnim izvorima sve do 17. st. – svugdje su se miješali učenici različitih dobi. Tek krajem srednjeg vijeka mogu se nazrijeti promjene koje su kao rezultat imale, konačno, našu diferencijaciju dobi.

2.3.2. »Nova ustanova – koledž«

Ariès (1962) u ovom poglavlju opisuje razvoj kolegija, odnosno zavoda ili internata; u 13. st. to su bila pribježišta siromašnih učenika, zatim su od 15. st. male demokratske zajednice postale školski instituti sa strogom hijerarhijom i poučavanjem, a do 17. st. imamo velike kolegije, doktrinarne, oratorijalne, često isusovačke, te od jednostavne srednjovjekovne škole i učionice dolazimo do ustanove u kojoj se mladež nadgleda i prati. Često je kolegij bila klerička ustanova, no poslije je uvedeno i obrazovanje laika.

S vremenom su se uzrasti razdvajali, iako ne u svojstvu razdvajanja djece od ostalih dobi, nego učenika. Školska je mladež bila odvojena od ostalog društva, koje je ostalo vjerno okupljanju ljudi različitih godina starosti. Uloga kolegija najprije je odgojna, ali postaje i obrazovna te se naglašava uloga učitelja u formiranju odnosno izgradnji duša i osobnosti; kolegij postaje »mašinerija« za odgoj i obrazovanje djece i mladeži općenito. U 15. i osobito u 16. st. kolegij prima više polaznika i otvara se većem broju laika, plemića i građana te postaje osnovna ustanova društva koja okuplja veliku starosnu grupu, od osam, devet pa do više od petnaest godina, sa zakonom koji se razlikuje od zakona za odrasle (Ariès, 1962).

U Srednjem vijeku dogodilo se nekoliko reformi koje su dovele do pojave novih vrsta obrazovnih institucija. Tako je primjerice reformom iz 1452. katedralna škola zamijenjena kolegijem, odnosno tijekom te reforme izašlo je na vidjelo da je kolegij već sasvim normalna pojava. Prijašnje stanje u kojem su učenici izvan nastave bili bez nadzora počelo se smatrati vrlo nazadnim sustavom. U sklopu sveučilišta građene su kuće za siromašne učenike koji su tamo boravili i imali sve što im je bilo potrebno. Disciplina kojom se treniralo siromašnije učenike i studente svidjela se mnogima koji su svoje sinove onda počeli tamo slati. Prijelaz između besplatne škole srednjeg vijeka prema discipliniranim kolegijima 15. st. znak je paralelnog kretanja u svijetu osjećaja: javlja se novi stav prema djetinjstvu i mladosti (Ariès, 1962).

Domovi siromašnih učenika sežu unatrag do 12. st. Kolegiji su sveučilištima kasnije donosili siguran prihod jer su se za siromašne i druge na ovaj ili onaj način osiguravala sredstava za vrijeme boravka. Siromašne i druge učenike trebalo je zatim i zaštititi od napasti i pokvarenosti pa je uvedena disciplina po uzoru na samostanski život i redovničke rasporede. Bilo je tu i demokracije, a stariji učenici su upravljali

kolegijima. Od 16. st., u kolegijima je započelo i poučavanje (dotad su to bili samo domovi). Ariès (1962) se zatim vraća na uvođenje stupnjevanja pa spominje primjere kolegija koji su u 14. st. uveli stupnjeve. U spomenutoj reformi 15. st. specijalizacija gramatičara i njihovo mjesto u novoj gradaciji kurikuluma vrlo je jasno određena. Škola gramatike postala je, čini se, zasebna cjelina odnosno sustav. Zamjetna je i razlika između različitih učitelja, kojom se naznačuje da su imali drugačije stupnjeve obrazovanja i drugačije kvalifikacije, a to je vidljivo od 14. st. Među mnoštvom detalja i razlika u različitim sustavima koje Ariès opisuje u ovom poglavlju, važno je izdvojiti da se od 14. i 15. st. polako odvajaju dobne skupine, točnije djeca i adolescenti odvajaju se u kolegijima od odraslih (u društvu i javnom životu miješanje ostaje).

Kolegiji su se razvili iz internata u dnevne škole u kojima su učitelji poučavali učenike koji su živjeli gdje su mogli, a učenici koji su živjeli u kolegiju sveli su se na povlaštenu manjinu. Uvođenje drugih u kolegije na školovanje, a zatim i da borave u kolegijima donijelo je promjene; a pojava “dnevnih” učenika posve je prevladala i uskoro je školska te akademska populacija ustvari postala velikom većinom sastavljena od tih “običnih” učenika (Ariès, 1962).

Engleski prijevod te učenike naziva “day-boys”, dakle dječaci i mladići koji su dolazili po danu u školu, odnosno kolegij, a nisu u njemu živjeli. Fenomen tzv. učenika lotalica doveo je do odredbe u 15. i 16. st. da učenici moraju sudjelovati u cijeloj nastavi i ne smiju mijenjati učitelje kako im se prohtije. Općenito, podvrgavanje kolektivnim regulacijama i pravilima postalo je ključno obrazovno načelo. Statuti i odredbe postaju detaljniji i zahtjevniji u 15. st. te propisuju ponašanje (pravila su obuhvaćala i moralno i praktično ponašanje), npr. zabrana vršenja nužde kod zidova i upućivanje na za to predviđena mjesta; obveza urednog i pristojnog odijevanja itd.). Uvedeni su precizni rasporedi i propisane zajedničke točke po uzoru na redovničke zajednice. Ovakav slijed odražava i stanje u društvu koje je počelo težiti prema političkim oblicima apsolutizma u 15. st. Za razvoj discipline zaslužni su isusovci s kraja 16. st. – njihov odgoj kulminacija je evolucije prema autoritarnom sustavu i segregaciji mladih. Stroga isusovačka pravila dovela su do njihovog uspjeha kojeg je kolegijima sveučilišta bilo teško pratiti. Stoga se i Pariško sveučilište reformiralo početkom 17. st. uvodeći red i disciplinu po uzoru na isusovce. Konačna

uspostava disciplinskog koda dovršila je evoluciju koja je vodila od srednjovjekovne škole, obične učionice, do modernog kolegija, kompleksne ustanove, osmišljene ne samo za plaćanje školarine, nego i za nadzor i brigu oko mladih (Ariès, 1962).

Ova evolucija obrazovnih institucija vezana je uz paralelnu evoluciju koncepata dobi i djetinjstva. U kolegijima su učenici bili zaštićeni od napasti i odgajani tako da steknu i zadrže čvrsti i jaki moral. Počelo je najprije sa zaštitom mladih klerika, a zatim je disciplina postala i vrijednost sama za sebe i temeljni preduvjet dobrog odgoja i obrazovanja svih, ne samo klerika. Kolegij je postao ključna i temeljna društvena institucija (Ariès, 1962).

2.3.2. »Nastanak školskih razreda«

U ovom poglavlju Ariès odgovara na sljedeće pitanje: »Kakav je bio put od srednjovjekovne neodređenosti i slobode do strogosti modernog koncepta, kako i kada je školski razred dobio današnje obeležje starosne kategorije?« (Ariès, 1989; str. 196).

Početak 15. st., školska populacija razvrstana je po sposobnosti; s vremenom svaka skupina dobiva svog profesora te se u daljnjem razvoju te skupine smještaju u zasebne prostorije. Proces odgovara potrebi da se nastava prilagodi učeniku. Odvajanje razreda svjedoči o rađanju svijesti o posebnosti djetinjstva i mladosti, i doživljaja da u okviru djetinjstva i mladosti postoje različiti stupnjevi. Ustanova hijerarhijskog kolegija izdvojila je još u 14. st. djetinjstvo iz pomiješane gomile različitih godina starosti (Ariès, 1962).

Razredi početkom 17. st. nisu još bili demografski jedinstveni; više se pažnje posvećivalo razvojnom stupnju nego godinama starosti, ali se postupno grupiraju po godinama starosti. Briga o razdvajanju starosnih kategorija teorijski je, međutim, »priznata i prihvaćena tek kasnije, pošto se već nametnula u praksi, posle dugog empirijskog lutanja« (Ariès, 1989; str. 198).

Razredi su danas, dakako, vrlo uobičajena stvar o kojoj i ne razmišljamo, međutim, to nije oduvijek bilo tako. U antici je postojala neka vrsta površne podjele po dobi i sposobnosti. Moderni pojam razreda obuhvaća neki stupanj u postupnom stjecanju znanja, odgovara određenoj dobnoj skupini i nekom redovitom trajanju (obično jednu godinu) koje se mijenja. Godišnja promjena razreda precizno diferencira razne dobne skupine, a to nekoć nije bilo tako i zbog toga je proučavanje

pojave razreda i razvrstavanja djece po dobnim skupinama Arièsu zanimljivo. Reforma Sveučilišta u Parizu sredinom 15. st. ništa ne govori o razredima, što ne znači da nisu postojali. Početkom 16. st. već se spominju razredi. Heterogena skupina učenika počinje se dijeliti u manje skupine, u istoj prostoriji, i svakoj se predaje posebno. U Italiji se u jednom dokumentu sredinom 15. st. govori o četiri razine poučavanja i za svaku je određena plaća te što se treba poučavati u pojedinoj razini. Tu su možda već naznake razreda i razredne podjele. Razred, u smislu školskog razreda, dobio je ime krajem 16. st. i postaje prepoznat kao bitni i nezamjenjivi element bilo koje obrazovne institucije (Ariès, 1962).

Neke škole u 16. i 17. imale su učitelja za svaki pojedini razred, a one skromnije škole imale su jednog učitelja na nekoliko razreda. U Francuskoj je načelo "jedan učitelj na jedan razred" zaživjelo krajem 16. st., a to je postao i propis. Zanimljivo je da u tom razdoblju razredi još uvijek nemaju zasebne vlastite prostorije, nego su svi okupljeni u jednu prostoriju, koja se nazivala *schola*. Tako je riječ škola označavala i instituciju i prostoriju, a isto se dogodilo i s razredom. U Parizu početkom 16. st. imamo razrede u odvojenim prostorijama. Krajem 16. st. u pariškom isusovačkom kolegiju, kao i Sveučilištu, odvajanje razreda postalo je prihvaćena činjenica (Ariès, 1962).

Pojava razreda posljedica je želje da se obrazovanje prilagodi učenicima i njihovoj dobi, kao i razvojnoj fazi. Taj razvoj dugo je trajao, ali se ipak ustalio u praksi nakon dugotrajnih empirijskih eksperimenata (Ariès, 1989).

2.3.3. »Uzrast učenika«

Prerana zrelost pojedine djece neko se vrijeme vezala uz uspjeh u 16. i 17. st., ali je s vremenom nastao otpor prema preranoj zrelosti. Nova svijest o razlici između produženog djetinjstva i školskog uzrasta u pravom smislu riječi očituje se u odbijanju prihvaćanja male djece u školu, bez obzira na njihovu sposobnost. Do 17. st., rano djetinjstvo obično se svodilo na prvih pet ili šest godina života, a školski uzrast bio je pomaknut na devet ili deset godina starosti. Rano djetinjstvo produženo je, dakle, na desetak godina starosti djeteta (Ariès, 1989).

Ariès u ovom poglavlju, prema svojim riječima, ponajprije koristi memoare i sjećanja ljudi koji su dostupni iz toga razdoblja. Iz njih crpi neke zaključke i smješta

ih u određenu perspektivu. Tako opisuje djetinjstvo i školovanje stanovitog Thomasa Plattera iz Švicarske koji je bio pastir, ali ga je majka htjela školovati. U školu kreće s rođakom, školarcem ili učenikom lutalicom, u dobi od oko deset godina. Proputovavši mnoge gradove, s 18 godina još nije znao čitati, unatoč tolikom školovanju, iako je mnogo toga znao napamet. Kasnije je postao učitelj i rektor te ostvario “karijeru” (Ariès, 1962).

U Francuskoj je bilo drugačije; tamo školovanje nije, čini se, bilo smatrano dijelom aktivnog ljudskog života, već sredstvom pripreme za aktivni život, iako tamo kolegijско obrazovanje još nije postalo zamjenom za “šegrtovanje”, odnosno učenje zanata i nekog umijeća. Učenje zanata prošlo je vlastiti razvoj; uz zanate, tu je bilo i vojno obrazovanje odnosno služenje te su djeca u dobi već od 11 godina pristupali vojsci. Produljenje obrazovnog ciklusa dovodi do eliminiranja učenja zanata, tj. “šegrtovanja”, krajem 18. st, kada ono postaje rezervirano za radničku klasu (Ariès, 1962).

Ponekad su učenici preskakali razrede pa se vraćali poslije na propušteno. Osobito je to bilo često glede “ranije sazrele” djece, odnosno naprednih učenika. Neki su se tako školovali samo godinu-dvije, ali su napredovali dovoljno da mogu krenuti na više studije, poput prava. U 17. st. slučajevi takvih naprednih učenika i napredne djece postaju rijetki zbog promjene javnog mentaliteta i razvoja školstva koje se produljuje i specijalizira (Ariès, 1962).

Krajem 16. st. poneka djeca su ostajala kod kuće i tamo se školovala sve do 12. ili 13. godine života, a nakon toga svi su išli u školu. Dob od 12 godina je u to vrijeme u Njemačkoj, primjerice, bila dob za treći razred. Prisutna je i težnja da se produži školovanje pojedinog djeteta tako što će ponavljati razred ili se vraćati na niže razrede. U to doba, i putovanja su smatrana obrazovanjem, odnosno stjecanjem novih znanja pa su mladi ljudi često putovali Europom. Razredni ciklusi bili su slobodni i nisu odgovarali našoj modernoj progresiji (Ariès, 1962).

Ariès (1962) u ovom poglavlju prilično opširno opisuje školovanja pojedinih učenika čije je zapise iz onog vremena analizirao. Tako spominje i Descartesa i njegov put. Nakon osnovnog obrazovanja, proveo je pet godina u pseudo-sekundarnom obrazovanju, pa još tri u pseudo-visokom, kako to Ariès naziva. Spominje i Charlesa Perraulta i trajanje njegovog školovanja: od osme do otprilike

sedamnaeste ili osamnaeste godine. Zatim je tri godine imao privatne lekcije, a u dobi od 23 godine bio je kvalificirani advokat. Tu su i neki drugi, a svima im je zajedničko da prolaze određeni školski put te se iz njihovih zapisa može vidjeti tijekom tipičnog, a ponekad i atipičnog školovanja. U 17. javljaju se akademije, institucije karakteristične za to razdoblje, koje su bile zapravo polu-školske i polu-vojne ustanove. Bile su namijenjene plemstvu, za razliku od kolegija koji su bili otvoreni svima. Neki smatraju da je akademija odigrala važnu ulogu u Njemačkoj i drugdje u razvoju visokog školstva. Akademija je imala i ulogu u moralnom odgoju..

Zanimljivo je da su, kao što je Ariès (1962) već spomenuo, djeca već od rane dobi u obiteljima učila konverzacijski latinski i čak ga tečno govorila, naravno u dobrostojećim obiteljima.

Od kraja 17. st. ciklus razreda postao je regularniji i približio se uzorku moderne sekundarne edukacije u Francuskoj. Ariès (1962) zatim opisuje nekoliko različitih biografija, odnosno kako su se školovale, primjerice, osobe iz visokih slojeva društva, iz građanskog te seoskog društva te zaključuje opisom slučaja iz provincijske srednje klase. Ipak, na kraju napominje da je u ovim opisima riječ o nečemu iznimnom; obični ljudi nisu pisali svoje memoare, tako da je ovdje riječ o primjerima društvenog uspjeha. Dob učenika o kojima Ariès piše jako je varirala u razdoblju od dvije stotine godina, a vrijedi primijetiti da su ti učenici uvijek napredniji i zreliji od svojeg prosjeka. Ovim biografskim podacima Ariès suprotstavlja statističke podatke koje je pronašao u raznim, ali rijetkim registrima; dobi se ustvari ne poklapaju, što je znak da su ranije spomenuti primjeri bili doista iznimka. Dapače, prema registrima vidljiv je impresivan broj starih učenika, a različiti su razlozi za sudjelovanje starijih učenika, npr. kasna zvanja, produženo školovanje (iz raznih razloga) te nemogućnost slanja dječaka u školu prije dobi u kojoj su se mogli sami pobrinuti za sebe. U 19. st. “stari” ili “zakašnjeli” školarci tj. učenici nisu se više tolerirali.

U ovom poglavlju vidjeli smo kako se praksa pripuštanja djece rano probuđenih sposobnosti u školu nastavila iz srednjeg vijeka i u 16. i 17. st. U 18. st. takva “darovitost” više se ne cijeni toliko i tu zamjećujemo početak veće diferencijacije među dobima. Počinje se razlikovati produženo rano djetinjstvo i školska dob (Ariès, 1962).

Ipak, razdvajanje ostalih starosnih kategorija javlja se tek kasnije, u 19. st., zahvaljujući sveučilištima i visokim školama. Sve dotad, djeca su bila pomiješana (u istom razredu bila su djeca od 10 do 14 godina, kao i adolescenti od 19 do 25 godina). Zanimljivo je i da adolescencija i kraj djetinjstva nisu bili strogo omeđeni. Taj srednji dječji uzrast – adolescencija – diferencirao se zahvaljujući postupnom i zakašnjelom uspostavljanju odnosa između uzrasta i školskog razreda (Ariès, 1962).

Krajem 16. st., razred je priznat kao strukturalna jedinica, a bez kolegija i njegovih živih ćelija, građanstvo ne bi bilo obratilo pažnju na istančanije razlike u uzrastu svoje djece, nego bi u tom pogledu dijelilo relativnu nezainteresiranost narodnih slojeva (Ariès, 1962).

2.3.4. »Razvoj discipline«

Prema Arièsu (1962), u 13. i 14. st. postoje spomeni i propisi glede brucoša odnosno novih učenika, oko čijeg se pristupanja obrazovanju odvijala određena vrsta male ceremonije. Različite obrazovne institucije propisivale su kako se treba ponašati, kao i kazne za prekršitelje. Propisivala se, dakle, inicijacija, s detaljima poput onih vezanih uz slavlje i čašćenje, zakletva novog učenika itd. Inicijacije su ponekad bile “divlje”, s brojnim običajima poput udaranja novog učenika, ispijanja alkohola i sl., ali i uspostavljanja “bratske veze” te prihvaćanja od strane novih kolega. Socijalna ili društvena dimenzija suživota bila je vrlo važna i u srednjem vijeku je taj kolektivni život imao, prema Arièsu, veliku vrijednost te se nije razdvajala od drugih područja života, poput religioznog, profesionalnog i obiteljskog. Ponekad se odnos pretvarao u neku vrstu ropstva, gdje su, posebice kod učenika lotalica, stariji iskorištavali mlađe u zamjenu za zaštitu. Ipak, ovakav odnos bio je društveno prihvaćen jer je mlađe učenike štitio od kvarenja i raznih opasnosti.

Do 15. st. učenik nije bio podložan školskoj disciplini, nego disciplini skupine kojoj je pripadao (obitelj, udruženje, zajednica, društvo) – učenikova društvena skupina utjecala je na njegov svakodnevni život više od škole i učitelja. Sustav družina polako pada u nemilost javnog mnijenja te promjena organizacije mladih dovodi do promjene stajališta o djetinjstvu. Počevši od 15. st., javljaju se nove težnje u smjeru veće strogosti i stege. Javljaju se novi pojmovi: svijest o nejakosti djeteta i svijest o moralnoj odgovornosti učitelja. Učitelj mora postati veći autoritet, a ne više

biti neka vrsta »prijatelja« učenicima. Razvija se sve oštriji sustav discipline, s tri osnovna svojstva: neprestani nadzor, informiranje odnosno doušništvo, te široka primjena tjelesnih kazni. Povijest discipline 16. i 17. st. navodi na dva značajna zapažanja; ponižavajuća disciplina i tjelesno kažnjavanje koje je čak postalo obilježje novog odnosa prema djetinjstvu. Zatim, druga pojava je produžetak školskog uzrasta na koji se primjenjivalo bičevanje do dvadesete godine, a ponekad i više. Djetinjstvo, a tako i adolescencija, tako je izloženo ponižavanju. Težnja ponižavanja djetinjstva gubi se u 18. st.; u Francuskoj se sustav stroge i krute školske discipline ukida oko 1763. godine (Ariès, 1962).

Ponižavajuće obilježje tjelesnog kažnjavanja sve više nailazi na otpor, jer djetinjstvo nije podređeno doba, ne zaslužuje sustavno kažnjavanje te svijest o tome sve više raste. Primjetno je i slabljenje uhođenja i potkazivanja koje je bilo prisutno među učenicima kako bi se dodvorili učitelju. Tako je, primjerice, u kolegiju sv. Barbare oko 1700. ukinuto tjelesno kažnjavanje, ukinuta je institucija nadzornika, a na tjednom zboru učitelja sudjelovao je i predstavnik učenika koji je branio svoje kolege (Ariès, 1962).

Prema Arièsu (1962), slabljenje negdašnje discipline odgovara promjeni stajališta o djetinjstvu. Dijete se ne suprotstavlja više odraslima, nego se priprema za život odraslog čovjeka, što zahtijeva njegu, postupnost i izgrađivanje osobnosti. To je novo shvaćanje koje će svoju potvrdu dobiti u 19. st.

Ovo poglavlje Ariès zaključuje opisivanjem situacije 18. st., kada se javlja veći liberalizam u školstvu, ali i disciplina, a često i vojnički karakter odgoja i obrazovanja, po utjecaju Napoleona. Taj vojnički pristup pridonio je razvoju nove diferencijacije: kategorija adolescencije, koja se razlikuje od djetinjstva (Ariès, 1962).

2.3.5. »Od školâ do internatâ«

U ovom poglavlju Ariès (1962) spominje tri kategorije koje su bile poznate u njegovo vrijeme: pojedinačno obrazovanje s privatnim nastavnikom, i dvije vrste skupnog obrazovanja: "dnevna škola" i internat. Ipak, privatna nastava u srednjem vijeku i do 19. st. nije bila previše raširena, nego se preferirala skupna nastava.

Internati su bili rijetka pojava, a postojao je niz različitih načina života školaraca koje Ariès (1962) spominje i opisuje u ovom poglavlju. Primjerice, neke

obitelji su živjeli blizu škole ili kolegija, ali su učenici koji su živjeli s obitelji bili manjina. Mnogi su živjeli daleko od doma, ili u kolegiju kao učenici ili sluge, ili su bili negdje smješteni pa su odlazili u školu. Neki su bili i stipendisti. Susreću se i razne kategorije učenika-stanara, neki su pripadali internatu, a neki su samo stanovali bez podlaganja disciplini u određenom kolegiju; neki su bili privatni učenici učitelja u internatu, bez pohađanja zajedničke nastave itd. Velika većina učenika u kolegijima živjela je u privatnom smještaju. To je predstavljalo problem, primjerice, zbog discipline, pa su učitelji nastojali proširiti svoj disciplinski utjecaj i izvan škole preko stanodavaca, a to pravo im je priznavala i civilna kao i crkvena vlast.

Postojale su i dvije vrste internata: tzv. "pedagogicas", koje su slale svoje učenike na nastavu u kolegije, te tzv. "licencirane škole", koje su poučavale mlađu djecu do neke dobi, obično privatnog tipa. Takvi internati privatnog tipa množili su se, a krajem 18. st. postoji relativno raširen sustav takvih škola. Općenito se povećava broj internata, pa tako do 1870., kaže Ariès (1962), broj učenika koji su živjeli u internatima ili institucijama koje su ih slale u školu predstavlja 80 posto ukupnog broja učenika, ali se taj broj smanjuje na 30 posto do početka 20. st.

Na kraju ovog relativno kratkog poglavlja, Ariès (1962) po običaju daje sažetak svojih istraživanja i zaključaka. Internati najprije nisu postojali, školarci su živjeli u privatnim smještajima, bez nadzora. Kolegiji uvode strogu disciplinu, koja se zatim širi na vrijeme izvan kolegija. Razvoj internatskog sustava s vremenom utječe na mnijenje o konceptu djetinjstva i njegovog mjesta u društvu. Djetinjstvo se odvaja i na neki način smješta u internat. Promjena u smjeru toga da većina učenika dolazi dnevno u školu zapravo naznačuje jačanje obiteljskih veza: djeca se nisu više tako lako puštala na život izvan kuće i obitelji. Obitelj postaje dominantno okruženje za moralni odgoj.

Napominjem da je ovo poglavlje o internatima i školama izbačeno iz srpskog izdanja.

2.3.6. »Male škole«

Ovo poglavlje, kao i ono sljedeće, iznimno je skraćeno u odnosu na izvornik i njegov engleski prijevod. Srpsko izdanje kojim se služimo donosi jedan odlomak kao sažetak cijelog poglavlja.

Pojam “mala škola”, *petite école* ili *little school*, javlja se u 17. st., a označavala je osnovno obrazovanje. Prije toga, postojale su škole latinskog, škole gramatike i sl., različite među sobom po ustroju i karakteru. Mala škola razvila se iz početne rudimentarne pouke pjevanja i čitanja, a kasnije su se ponegdje i spajale sa školama latinskog. U drugoj polovici 17. st. male škole nalaze se po cijeloj Francuskoj, u čemu Ariès (1962) vidi početke moderne osnovne škole.

Kurikulum male škole uključivao je pjevanje, osnovne pouke, a izučavao se i bonton – kako se ponašati u društvu i za stolom te manire općenito. To postaje i jedan od najvažnijih predmeta. U maloj školi učilo se čitati, ali ne i pisati, jer se općenito pisanje smatralo vještinom i umijećem pisara, a manje običnih ljudi i veliki naglasak se stavljao na učenje napamet, barem prije izuma tiskarskog stroja u 16. st. Pisanje i aritmetika javljaju se nešto kasnije kao dio kurikuluma, a u male škole došli su preko pisara (koji su bili i računovođe), odvjetnika i ostalih koji nisu bili učitelji, ali su poučavali izvan škola, zasebno, zainteresirane učenike. Isprva su poučavali privatno, zatim su dolazili u škole poučavati djecu, a najzad se pisanje poučavalo u školi u redovitoj nastavi (Ariès, 1962).

Čitanje i pisanje smatrali su se različitim i odvojenim vještinama. Pisari su poučavali pisanje, a oni su bili tražena profesija i vrlo važni zbog sastavljanja dokumenata, kao i tumačenja i prepisivanja starih dokumenata (Ariès, 1962).

Ariès (1962) primjećuje da se događa razdvajanje uzrasta u 17. st., od 5 do 7 i do 10 do 11 godina, kako u malim školama, tako i u kolegijima. Manja djeca ponekad su se školovala i u pansionima, odgojnim zavodima u kojima su imali također stan i hranu. Također, javlja se nastojanje, osobito u Francuskoj i Engleskoj, da se i siromašna djeca školuju, odnosno barem nauče čitati i pisati, jer se tada već smatralo da je za bilo koji posao važno znati čitati i pisati. Ta djeca nisu mogla učiti na latinskom, što je dotad bila praksa na nižim razinama obrazovanja, nego su se poučavala na narodnom jeziku. Takve škole uzdržavale su se na razne načine, uglavnom milostinjom i donacijama. Ariès zaključuje da je ova vrsta primarne edukacije, odnosno osnovnog obrazovanja bila namijenjena siromašnima kako ne bi postala zapuštena, te nije služila kao logičan prvi korak u obrazovnoj hijerarhiji sve djece. Pojavile su se redovničke kongregacije, poput Braće Sv. Ivana de la Salle, koji su se bavili odgojem i obrazovanjem te su s vremenom mnogi rado slali djecu, i

bogati i siromašni, k njima na besplatno školovanje. Ponegdje su braća, doduše, razdvajala bogatu i siromašnu djecu, što je našem modernom senzibilitetu uvredljivo, kako kaže Ariès, a događala su se i druga izdvajanja; prema staležu, prema mjestu stanovanja i sl. Razvoj malih škola pokazuje nam interes koji se javio za malu djecu u dobi od 5 godina i naviše. U 18. i 19. javlja se mišljenje da je siromašnima dovoljno samo osnovno obrazovanje, da se ne bi dogodilo da više nema tko raditi obične poslove (ako svi steknu srednje ili visoko obrazovanje). Srednje obrazovanje postaje privilegija bogatih. Dvije su vrste razdvajanja, dakle, mlađa djeca razdvajaju se od starije, te siromašna od bogatije.

2.3.6. »Surove strane školskog detinjstva«

Kao i prošlo poglavlje, i ovo je u srpskom prijevodu ustvari samo kratki sažetak izvornika.

Ariès (1962) napominje kako su se glede discipline djeca 17. st. jako razlikovala od moderne djece po ponašanju. Školska djeca bila su naoružana te su postojala pravila u kolegijima i školama koja su regulirala nošenje oružja u školu, bilo vatrenog bilo hladnog. Djeca već od pete godine života mogla su nositi sa sobom mačeve. Djeca i učenici znali su biti opasni, pa je tako jedan oratorijanski svećenik bio pretučen 1661. u Beauneu. Pobune učenika, napadi na odgojitelje iz osvete za kaznu, intervencije, oštećivanje školskih zgrada, tučnjave učenika poslije nastave... bili su dio školskog života u to doba. Duh nasilja ispunjavao je ustvari čitavo društvo. Zloupotreba alkohola bila je česta i među školskim dječacima. Student ili učenik, odnosno školarac, je u 16. i 17. st. bio smatran razuzdanim prema javnom mišljenju. Isusovci su zahtijevali, pak, najstrožu moralnost. Postojala su i stroga pravila o dovođenju žena, odnosno djevojaka u kolegije i slično. Neka mjesta u kojima su se kolegiji nalazili uvela su policijski sat nakon 9 sati navečer. Do 18. st. školski dječak bio je više-manje takoreći "pripitomljen".

Školarci ili đaci su u 16., kao i u 18. st., svrstani među, kako kaže Ariès, »lupeški svet, kao i vojnike, sluge, i uglavnom, sirotinju« (1989; str. 208). Odgojitelji su morali vršiti pritisak da odvoje učenika od zapuštenog odraslog. Novi moralni pojam izdvojiti će dijete, barem školsko, i staviti ga na posebno mjesto: pojam lijepo odgojenog djeteta, koji se rađa u 17. st. Dobro odgojeno dijete nije grubo i bahato te

se time razlikuje od narodnih masa i mladića-propalica; dobro odgojeno dijete u Francuskoj će biti mali građanin, u Engleskoj mali *gentleman*. Arièsovima riječima, »staru srednjovekovnu razbarušenost odbacila su najprije deca, a poslednji narodni slojevi« (str. 209).

2.3.7. »Zaključak – Škola i trajanje djetinjstva«

Arièsov (1989) zaključak vrlo dobro sažima dosadašnju materiju knjige u kojoj je proučavao nastanak i razvoj dva doživljaja djetinjstva: prvo, tzv. »maženje« koje je odgovaralo pojmu kratkog djetinjstva i završavalo je prvim godinama života; i drugo, nejakost, koja je izražavala probuđenu svijest o nevinosti i slabosti djeteta. Bila je važna i uloga moralista i odgojitelja, poput Gersona kojeg Ariès često spominje, koji su dizali svijest o dužnosti odraslih da štite dijete i nadvladavaju njihove slabosti. U 17. st. oni su uspjeli nametnuti svoj ozbiljni doživljaj dugog djetinjstva. Time se rađa i nova disciplina, kao i uspjeh obrazovanja i oblikovanja modernog školstva.

Djetinjstvo je produženo, a uvedeno je i razdoblje između djetinjstva i prelaska u svijet odraslih: vrijeme školovanja, kolegija. Starosne kategorije se organiziraju oko institucija, iako u početku demografska funkcija škole nije bila nužna. Do podjele u odvojene i redovne razrede došlo je relativno kasno, u 18. st. U školu se dotad odlazi kad se može, vrlo rano ili vrlo kasno (Ariès, 1989).

Bila je rasprostranjena nezainteresiranost škole za obrazovanje i odgoj djece. Istinski inovatori bili su školski reformatori 15. st., kardinal d'Estouteville, osnivači kolegija i pedagogije, konačno, i prije svih, isusovci, oratorijanci i jansenisti u 17. st. Kod njih se rađa svijest o specifičnosti djetinjstva jer su se upoznali s psihologijom djeteta te tragali za postupanjem primjerenim toj psihologiji (Ariès, 1989).

Djetinjstvo onih koji nisu nikad išli u kolegij ili su u njemu ostali kratko i dalje je završavalo vrlo brzo. Tamo gdje kolegij nije produživao djetinjstvo, ništa se nije mijenjalo. Ni u 17. st. etape školovanja nisu ovisile o godinama starosti. Mnogi mladi plemići izbjegavali su školu i ulazili u vojsku, pa i u dobi od 11 godina (Ariès, 1989).

Glede preranog sazrijevanja i odlaska u školu, od srednjeg vijeka do 17. st. obrazovanje je još uvijek pridržano dječacima, tako da se kod žena ništa nije promijenilo. Djevojčice su se udavale u dobi od 12 godina i naviše. Već od desete godine, djevojčice su bile male žene i učilo ih se veoma rano da se ponašaju kao

odrasle. Učile su se domaćim poslovima i nisu dobivale takoreći nikakvo obrazovanje (Ariès, 1989).

Od 15. st., rađa se potreba za disciplinom – bitno različitom od nasilnosti nepoštovanog autoriteta. Školska disciplina izdanak je crkvene i vjerske discipline; sredstvo je moralne i duhovne izgradnje i ima specifični značaj u smislu mogućnosti osobnog uzdizanja i širenja vidika (Ariès, 1989).

Disciplina će se neprestano širiti i na druga područja, te zbog toga internat, licej, srednja bogoslovija, crkveni kolegij, učiteljska škola postaje savršena institucija. Disciplina pomaže tome da ustanove uvjere obitelj kako je potpuni školski ciklus nužan. Krajem 17. st., školski ciklus u mnogočemu sličí onome u 19. st.; najmanje četiri do pet godina. Tako je djetinjstvo produženo onoliko koliko otprilike traje školovanje (Ariès, 1989).

Do 18. st. obrazovni sustav zasnivao se na jedinstvenoj školi, međutim, takvo stanje stvari neće trajati pa taj sustav zamjenjuje dvojni nastavni sustav u kojem svaka grana odgovara društvenom staležu: licej ili kolegij za građanstvo (srednje obrazovanje), a škola za narod (osnovno obrazovanje). Srednje obrazovanje traje dugo, a osnovno kratko – u Francuskoj i Engleskoj bile su potrebne revolucije da se osnovno obrazovanje produži. Možda je takav razvoj uvjetovan tehničkim zahtjevima, jer su mnogi primali obrazovanje samo kratko te je bilo teško uključiti takve i one koji su se namjeravali školovati do kraja (Ariès, 1989).

Dio razloga je i u tome što su se ljudi od autoriteta možda uplašili društvenog uspjeha, jer je nastalo pitanje, primjerice, što će se dogoditi ako nastane intelektualna inflacija i previše školovanih ljudi: tko će obavljati manualne poslove (Ariès, 1989)?

Poznato je i da je doživljaj djetinjstva našao najmoderniji izraz u prosvijećenom građanstvu te postoji, zaključuje Ariès, izrazita podudarnost između moderne starosne klase i društvene klase: i jedna i druga su nastale u isto vrijeme, krajem 18. st., u istoj sredini: građanskoj (Ariès, 1989).

2.4. Treći dio knjige – »Porodica«

Treći dio podijeljen je na tri poglavlja, a sastoji se od sljedećih naslova:

- *Slika porodice,*
- *Od srednjovekovne do moderne porodice,*
- *Zaključak: Porodica i društvenost.*

2.4.1. »Slika porodice«

Ariès (1989) započinje ovo poglavlje tvrdnjom da se svjetovna ikonografija u srednjem vijeku jedva razlikovala od sakralne; međutim, jedna tema je »simptomatična« zbog svoje učestalosti: tema ljudskih zanimanja. Ta tema korijene ima u davnoj epohi, jer su još Gali romanske epohe na nadgrobnim reljefima prikazivali prizore iz radnog života. Značenje rada i zanimanja je u srednjovjekovnoj ikonografiji znak sentimentalne vrijednosti koja mu se pridavala.

Tema zanimanja i zanata vezala se uz temu godišnjih doba, o kojoj je bilo riječ prilikom govora o životnim dobima, a svoj izraz nalazili su u kalendarima u staklu ili kamenu, crkvenim kalendarima i rokovnicima. Ariès (1989) navodi razne teme po mjesecima, kako su često prikazane u ikonografiji (npr. veljača je prikazana prizorima običnog naroda kako se vraća sa šumskih radova; svibanj je npr. seljak koji se odmara u cvijeću ili plemić koji se sprema u lov). Razvoj te ikonografije može se do 16. st. pratiti kroz rokovnike.

Najprije je uočljiva pojava žene, dame ili domaćice, a u 16. st. sve se češće pojavljuje obitelj na slikama, iako još nije riječ o obiteljskim scenama u pravom smislu. Istovremeno se u kalendarima pojavljuje tema ulice. Na ulici su se obavljali zanati te je ona bila središte profesionalnog života, mjesto razgovora, priredbi i predstava. Javljaju se i prizori s tržnice. Srednjovjekovna ulica uobičajeni je okvir za poslovne i društvene odnose. Javljaju se i opisi igara, kako viteških tako i svih ostalih (Ariès, 1989).

Konačno, u 16. st. u kalendarske scene ulazi novo lice: dijete. Djeca se do tada nisu pojavljivala u rokovnicima, a od onda se mogu susresti prikazana u raznim situacijama svakodnevnog života. Javlja se i motiv »Manneken-Pis«, dječaka koji mokri, što je tema koja postaje sveprisutna (Ariès, 1989).

U 16. st. ikonografija postaje obiteljska. Dotad se često kombiniraju motivi životnih dobi s prikazom djece, a u 16. st. javlja se nova ideja koja simbolizira ljudski vijek kroz obiteljsku hijerarhiju. U *Velikom vlasniku svih stvari*, već spominjanom starom srednjovjekovnom spisu, šesta knjiga bavi se dobima, a ilustrirana je prikazom obitelji – otac i majka sa svojom djecom, što je bila nevjerojatno popularna tema (Ariès, 1989).

Ariès (1989) zatim analizira niz ikonografskih prikaza na raznim mjestima, poput onog u kneževskoj palači u Veneciji, koja prikazuje zaruke mladog para, njihovo vjenčanje i rođenje djeteta, ali je idila prekinuta preranom smrću djeteta, a zatim se opet vraća na prikaz redovitog obiteljskog života uz motive male gole djece. Jedan drugi prikaz, iz muzeja Saint-Raimond u Toulouseu, prikazuje dobi ljudskog života poistovjećujući ih s kalendarskim mjesecima, ali čovjekove dobi prikazuje u vidu povijesti obitelji.

U početku, prizori koje su umjetnici prikazivali događali su se u neodređenom prostoru, na javnom mjestu kao što je crkva ili na otvorenom prostoru; zapravo je srednjovjekovna svjetovna ikonografija, ikonografija otvorenog prostora. Prizori u zatvorenom prostoru su rijetki (Ariès, 1989).

No sve su češći prikazi i zatvorenog prostora. Osobni život preplavljuje ikonografiju. Takve ilustracije osobnog života mogu se svrstati u dvije skupine: ilustracije situacija na rubovima društvenog života, te obiteljski život za koji se Ariès (1989), naravno, više zanima. 16. i 17. st. donosi pravu poplavu obiteljskih motiva. Većina slika prikazuje obitelj na okupu. Početak toga nalazi se u običaju da se darodavci slikaju u pozadini religiozne scene u početku sami, a zatim to prerasta u prikaze čitavih obitelji te se razvijaju različiti motivi i načini prikazivanja obitelji, npr. uz svece zaštitnike i sl. Obično su to portreti *ex voto* (zavjetni) namijenjeni crkvi.

Početkom 16. st., obiteljski portret oslobodio se religiozne funkcije. Rađa se želja da se obitelj ovjekovječi prizivajući ponekad i sjećanje na preminule članove slikom ili natpisom na zidu. Portreti, prije svega, odražavaju golemi napredak u smislu razvoja doživljaja obitelji (Ariès, 1989).

Sredinom 16. st. obitelj se počinje prikazivati oko stola s voćem, ili kako muzicira nakon objeda što je bio čest slučaj u stvarnom životu. Pod utjecajem nizozemske škole postaje teško razlikovati obiteljski portret od žanrovske scene čiji je

motiv obitelj. U prvoj polovici 17. st. stare srednjovjekovne alegorije isto su tako zahvaćene time te se tretiraju, bez obzira na ikonografske tradicije, kao ilustracija obiteljskog života. Također, životne dobi postaju izgovor za prikazivanje obiteljskog života (Ariès, 1989).

Razvoj je išao tako da je rođena originalna ikonografija oslobođena starih i napuštenih tema čija je u početku bila ilustracija. Doživljaj obitelji koji se rađa u 16. i 17. st. ne može se odvojiti od doživljaja djetinjstva. To zanimanje za djetinjstvo samo je forma, posebni izraz tog općenitog doživljaja – doživljaja obitelji (Ariès, 1989).

Ariès (1989) uspoređuje hipotezu da je doživljaj obitelji rođen u 15. i 16. st. te se snažno izrazio u 18. st. sa zapažanjima povjesničara srednjovjekovnog društva. Ideja povjesničara prava i društva je da krvna povezanost potječe iz dvije skupine: obitelj ili domaćinstvo koje možemo usporediti s modernom bračnom zajednicom, i rod koji je kroz jedan vid odgovornosti obuhvaćao sve potomke istog pretka. Obitelj i rod su nekad bili u napetosti i oprečnosti. Može se reći da je pripadnost rodu jedini doživljaj obitelji u srednjem vijeku, a to se bitno razlikuje od doživljaja obitelji kakav se ukazuje u ikonografiji 16. i 17. st. Doživljaj obitelji vezan je uz kuću, upravljanje domaćinstvom te život u kući.

Bitan element doživljaja obitelji nalazio se u religioznoj sferi. Već spomenuti običaj da darodavci budu naslikani s obiteljima na slikama koje su poklanjali crkvi, bio je znak poštovanja i pobožnog osjećaja prema obitelji. No, i ikonografija mijenja tematiku te su prisutne i scene iz svakodnevnog života, iako to nije znak nezainteresiranosti za religiju (Ariès, 1989).

Javlja se i nova tema koja ilustrira na još očitiji način religioznu komponentu osjećaja privrženosti obitelji: blagoslov (prije jela) i molitva. Mnogi priručnici lijepog ponašanja, primjerice, iz 16. st. daju precizne upute o molitvi prije jela, npr., da najmlađe dijete treba predvoditi molitvu. I to govori u prilog osjećajnom stajalištu prema djetinjstvu u 16. st. Molitva prije jela postala je glavna obiteljska molitva; a ikonografska tema oživljavala je i sjedinjavala tri teme: pobožnost, doživljaj djetinjstva (najmlađe dijete) i doživljaj obitelji (okupljanje oko stola) (Ariès, 1989).

Ariès (1989) navodi mnogo pobožnih prikaza ikonografije koje su u biti obiteljske i motivirane obiteljskom svakodnevicom, iako su prikazani sveci, anđeli, obitelj i slični motivi. Ikonografija omogućuje da pratimo razvoj novog doživljaja:

doživljaja pripadnosti obitelji. Radi se o novom stajalištu, iako obitelj i obiteljski život nisu nešto novo. Obitelj je živjela u tišini, nije budila dovoljno snažan doživljaj koji bi nadahnjivao pjesnike i umjetnike. Nastala je, međutim, snažna privrženost u bračnoj obitelji, koju čine roditelji i djeca. Rijetko se na slikama susreće više od dvije generacije obitelji.

Dijete i djetinjstvo postaju važni. Doživljavanje djetinjstva vidljivo je u naglašavanju neponovljivog zajedništva roditelja i djece, čiji izraz nalazimo u traganju za fizičkom sličnošću roditelja i djece. Postaje bitno važno osjećanje koje budi dijete – dijete, živa slika roditelja (Ariès, 1989).

2.4.2. *»Od srednjovjekovne do moderne porodice«*

Obitelj u 16. i 17. st. mijenja svoje stajalište prema djeci. Jedan talijanski tekst s kraja 15. st. govori o »bezdusnosti« u Engleskoj u kojoj ljudi svoju djecu šalju u tuđe kuće, a primaju tuđu, kako bi služila u domaćinstvu nekoliko godina i tako se naučila lijepom ponašanju. Na srednjovjekovnom Zapadu je ova praksa izgleda bila raširena, samo što iz proučavanja starinskih ugovora nije uvijek jasno je li riječ o šegrtovanju, odnosno obrazovanju djece ili o tome da djeca budu sluge (Ariès, 1989).

Čini se da se obavljanje kućnih poslova poistovjećivalo s izučavanjem zanata – jedinim općim vidom obrazovanja i odgoja. Spomenuto »šegrtovanje« bilo je široko rasprostranjeni običaj, vid pripreme za odrasli život. U takvom neposrednom prenošenju znanja s naraštaja na naraštaj nije bilo mjesta za školu. Škola je bila rijetkost. Prenosjenje znanja i umijeća s naraštaja na naraštaj odvijalo se kroz uobičajeno prisustvo djece u životu odraslih, što će trajati sve do formiranja razreda u kolegiju (Ariès, 1989).

U takvim uvjetima, dijete je vrlo rano napuštalo obitelj. Obitelj nije mogla razvijati duboke osjećaje između roditelja i djece. To ne znači da roditelji nisu voljeli svoju djecu, ali su se njima manje bavili. Obitelj je bila moralna i društvena stvarnost više nego li plod osjećaja (Ariès, 1989).

Od 16. st. obitelj se mijenja širenjem školovanja. Škola priprema prelazak djeteta u život odraslog čovjeka. Odgojitelji su nastojali odvojiti mladost od izopačenog svijeta odraslih, a to je odgovaralo i želji roditelja da se više brinu o svojoj djeci, da im se približe te da ih ne prepuštaju drugim obiteljima. Obitelj se

usredotočuje na dijete. Razvija se i mreža škola. One postaju mnogobrojne i tako dostupnije obiteljima. Sve ovo odnosi se uglavnom na dječake, jer djevojčice nisu bile školovane do 18. i 19. st. (Ariès, 1989).

U 17. st. moralni problemi obitelji javljaju se u novom svjetlu, primjerice prijepor o starom običaju prvenstva jednog djeteta na račun ostale djece, obično najstarijeg sina. Povlaštenost neke djece na račun druge kritizirali su i već spominjani moralisti, tražeći jednakost za svu djecu u obitelji. Tu se rađa stav koji će dovesti do jednakosti u civilnom zakonu u 18. st. Ariès (1989) u ovom poglavlju predstavlja ono što djeluje kao povijest rađanja moderne obitelji iz drugih oblika ljudskih odnosa. Pripadnost obitelji razvija se ako su ljudi više usmjereni na samu obitelj i svoj dom, primjerice kad djeca prestaju ići u druge obitelji na odgoj te tada jačaju obiteljske veze. U 17. st. stvorila se ravnoteža između centrifugalnih, ili društvenih, i centripetalnih ili obiteljskih snaga.

Ariès (1989) navodi neke »centrifugalne« sile, a jedna od njih bili su društveni odnosi ovisnosti u 17. st. Ugled je bio vrlo važan, a on se stjecao prijateljstvima i okretnošću u društvu. Umijeće konverzacije bilo je vrlo važno. To je bila duhovna klima traženja i osvajanja naklonosti ljudi u kojoj je društvenost bila na cijeni. To se može povezati s onim starim načinom školovanja, odnosno poučavanja i pripremanja za život koji se provodio »šegrtovanjem«, praktičnom poukom u svakodnevici i kroz susret i razgovor s ljudima, što je bilo gotovo suprotstavljeno školovanju u kolegiju ili školi. U cijelom 17. st. postoji struja protiv škole koja je, ustvari, bila novina u shvaćanjima i običajima.

Škola je tek s vremenom preuzela i odgojnu ulogu, a u ono vrijeme riječ *odgojen* odgovara otprilike našoj riječi *društven* – odgojeno biće je društveno biće. Odgoj i ponašanje bili su tema brojnih priručnika o uljudnosti. U 16. st. se takva srednjovjekovna literatura, prepuna pojedinosti o tome kako se ponašati, pojednostavljuje. Priručnici su ostali popularni, kao npr. *Galatée*, koji su isusovci u 17. st. prihvatili kao izdanje posebno namijenjeno pitomcima nekih njihovih zajednica. Ova knjiga uči uljudnosti i propisnom ponašanju u društvu. To je udžbenik iz konverzacije (Ariès, 1989).

Priručnike o lijepom ponašanju pisali su i sveci, poput Ivana Krstitelja de La Salle; društveno ophođenje bilo je vrlo važno pa su stoga i sve pojedinosti u

društvenom životu bile bitne. Njihov velik broj svjedoči da škola još nije preuzela ulogu odgojiteljice i prenositeljice svih znanja (Ariès, 1989).

Javlja se i druga vrsta literature, a to je književni rod koji se bavi vještinom dopadanja i postizanja uspjeha. Ova materija može se svesti na dva osnovna pojma: ambicija i ugled, u smislu ideala, a ne nečeg lošeg. U drugoj polovici 17. st., »pravila uljudnosti zadržavaju tradicionalno obeležje, ali je sve više prostora posvećeno savetima vezanim za obrazovanje i preporukama namenjenim posebno deci, koje isključuju odrasle, kao što je ponašanje đaka« (Ariès, 1989; str. 283). Pravila uljudnosti vode više računa o školskom životu, što je posljedica razvoja školskog obrazovanja, kao i partikularizacije djetinjstva. Javljaju se i priručnici uljudnosti, ali namijenjeni roditeljima sa savjetima za odgoj djece. Obitelj se upućuje u njene dužnosti i odgovornosti (Ariès, 1989).

Budući da je društveni život imao toliki značaj, od određenog utjecaja bilo je i mjesto sastajanja. Do 19 st., nije postojao neki određeni prostor ili mjesto susreta, nego je to bila kuća ili dom pojedine obitelji, a ljudi su se neobično često posjećivali. To, naravno, utječe na obitelj i obiteljski život. Obitelj je bila središte društva, žarište intenzivnog društvenog života, a to se očitovalo i u prostornom smislu – dugo vremena sve se odvijalo gotovo u istoj prostoriji; od kuhanja i jedenja do spavanja i primanja posjeta. Društvenost je dugo vremena bila prepreka buđenju doživljaja obitelji jer je obitelj lišavala privatnosti. Od 18. st., obitelj se počinje udaljavati od svog dotadašnjeg društva i daje veći prostor privatnom životu. Jasnije se razdvajaju društveni, radni i privatni život. Moralni naglasak je premješten s vještine življenja u društvu na diskreciju i poštovanje privatnog života drugih ljudi (Ariès, 1989).

Promjena prostornog uređenja kuće (nastanak soba s posebnom namjenom), veća intimnost i slično, mijenjaju doživljaj obitelji i on postaje intimniji, prisniji, usredotočeniji na djecu, kao što je vidljivo iz mnogih povijesnih izvora 18. st. Odnos prema djetinjstvu može se pratiti kroz rast brige o higijeni i zdravlju djece. Zdravlje i obrazovanje postat će dvije osnovne okupacije roditelja (Ariès, 1989).

Do kraja 18. st. mijenja se i briga o jednakosti i ravnopravnosti djece te to postaje normalna pojava, za razliku od prijašnjeg razdoblja u kojem je prvorodstvo imalo veliko značenje, kao i očuvanje obiteljske baštine i slično. Od kraja srednjeg vijeka do 17. st. dijete je »osvojilo« mjesto uz svoje roditelje, a u 18. st. obitelj je

središte društvenog života. Moderna obitelj (20. st.) odvaja se od svijeta i u društvu pretpostavlja osamljenu skupinu roditelja i djece (Ariès, 1989).

2.4.3. »Zaključak – Porodica i društvenost«

Ariès (1989) zaokružuje ovaj dio knjige jezgrovitim zaključkom i kratkom rekapitulacijom već rečenog. Povjesničar koji proučava ikonografska svjedočanstva iznenadit će se koliko se rijetko do 16. st. prikazuju dom i obitelj. Rađa se, međutim, zamisao da se izdvoje osobni i obiteljski portreti, no i oni bivaju rijetki; češći su prikazi javnog života. Intenzitet društvenog života nije ostavljao prostora za obitelj, odnosno ona nije postojala kao doživljaj ili kao vrijednost.

Do 18. st., doživljaj obitelji nije potisnuo društvenost, no od 18. st. svijest o obitelji raste. Obitelj postaje zatvoreno društvo čiji članovi vole živjeti zajedno. Ariès (1989) kaže da se povijest naših shvaćanja i običaja djelomično svodi na dugotrajno nastojanje čovjeka da se odvoji od drugih, da se isključi iz društva čiji upliv više ne prihvaća. Ariès je sklon povjerovati, kako kaže, da »doživljaj porodice i druževnost nisu bili spojivi, te su se mogli razvijati isključivo jedno na račun drugog« (1989; str. 305).

2.5. Zaključak knjige

Djeca su vrlo dugo poistovjećivana s odraslima, od otprilike sedme godine života. Obitelj je ispunjavala određenu funkciju, a u to doba sveopće društvenosti nije bilo vremena za samoću i privatnost. Srednjovjekovna civilizacija nije uočavala razliku djece i odraslih i potrebu inicijacije u svijet odraslih te pripremu za njega (Ariès, 1989).

Ključni događaj početkom modernih vremena bio je povratak brige o obrazovanju i odgoju djece. Brojni pripadnici Crkve, zakona i školstva bili su reformatori i moralisti koji su utjecali na školski i obiteljski život te su se borili protiv srednjovjekovne anarhičnosti. Oni su priznali i značaj odgoja i obrazovanja. Nastaju i redovničke kongregacije posvećene isključivo odgoju i obrazovanju djece i mladih. Postaje jasno da dijete nije zrelo za život i da ga treba odgajati, poučavati i obrazovati prije nego postane sposobno pridružiti se odraslima (Ariès, 1989).

Briga o obrazovanju i odgoju zahvatit će bit društva te ga promijeniti u potpunosti. Obitelj neće više biti samo institucija privatnog prava, nego ona koja vrši moralnu i duhovnu funkciju, oblikuje dušu i tijelo. Briga oko djeteta budi nove osjećaje i javlja se moderni doživljaj obitelji (Ariès, 1989).

Škola postaje važan dio života u 17. st. Obitelj i škola zajedno su odvojili dijete od društva odraslih. Moralni utjecaj obitelji bio je u početku prisutan kod građanskog sloja, dok su plemstvo i narod duže čuvali tradicionalnu druželjubivost. Ariès navodi razloge koji upućuju na to da se »jedno polimorfno, prinudno telo komadalo, da bi ga zamenila mreža malih društava, porodica, i nekoliko velikih grupacija: klasa« (1989, str. 310).

Razvoj je tekao tako da se od srednjovjekovne uobičajene izmiješanosti bogatih i siromašnih, plemstva i naroda, prisutne u javnom životu, postupno išlo želji za privatnošću i udobnošću koju je predvodilo građanstvo. Nastalo je novo društvo koje je omogućavalo svakom načinu života poseban prostor, »gde se poštovanje prevladavajućih karkteristika podrazumevalo, a koje je trebalo sjediniti u konvencionalni model, u ideal, od kojeg se ne sme odstupati: u protivnom, sledi izopštavanje« (Ariès, 1989; str. 310).

Ariès zaključuje knjigu: »Doživljaj porodice, doživljaj klase, i možda uostalom i doživljaj rase, javili su se kao izraz istog neprihvatanja različitosti, iste težnje ka jednoobraznosti« (str. 310).

3. KRITIKE ARIÈSOVOG RADA

3.1. Pregled nekih kritika

Ariès je *Stoljeća djetinjstva* napisao prije gotovo 60 godina, ali je njegova knjiga još uvijek predmet fascinacije mnogih ljudi, a isto tako i predmet osporavanja značajnog broja stručnjaka. Postigla je veliki uspjeh, iako većinom izvan akademskih krugova. U svom istraživanju teme naišla sam na mnoge povjesničare koji upućuju utemeljene kritike na Arièsove ideje, njegovu metodologiju i kriteriologiju i to potrjepljuju dokazima i povijesnim izvorima. Dakako, nije riječ samo o negativnim kritikama, već mu mnogi priznaju određene zasluge. »Arièsovoj se knjizi pripisuje u zaslugu da je u znanost o povijesti uvela ‘novo područje – možda bi bolje bilo reći, novi predmet proučavanja’. Sve do njezine pojave povijest djetinjstva bila je, kako to piše Richard T. Vann, ‘gotovo nedirnuto područje’« (Hameršak, 2004, str. 1063). Prije Arièsa, povjesničari su se tek iznimno bavili tom temom, s naglašeno antikvarnim pristupom, od čega je Ariès baštiniio, kako kaže Hameršak, »zgrtalački« odnos prema gradivu te pristup prošlosti obilježen suvremenom perspektivom (Hameršak, 2004).

Stoljeća djetinjstva došla su u svijet koji nije bio spreman za nj. Nijedna općenita knjiga nije 1960. postojala u tiskanom izdanju ni na engleskom ni na francuskom. (...) Kad je (...) Ariès usmjerio pozornost na povijest djetinjstva u kasnih 1950. godina, ušao je na gotovo djevičansko područje« (Vann, 1982; str. 281).

Ariès je u vrijeme objavljivanja knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* (što je doslovni prijevod originalnog francuskog naziva, iako je knjiga na engleskom i hrvatskom govornom području poznata kao *Stoljeća djetinjstva*) imao zapravo status historiografskog marginalca jer se poviješću bavio izvan akademskog konteksta i usputno, kako sam naznačila u poglavlju o njegovoj biografiji, te znanstveni časopisi uglavnom nisu zabilježili pojavu ove knjige. Iako je knjiga zahvatila u tematsko i metodološko obzorje više disciplina, njezina recepcija najviše je ovisila o reakcijama u matičnoj disciplini, a urednici historiografskih časopisa vjerojatno su se susreli s teškoćama u pokušaju da njegovu knjigu smjeste u već poznate konceptualne mape (Hameršak, 2004).

Hameršak se u pregledu kritike Arièsa oslanja na Wilsona koji u pomnoj, a ponekad i neodmjerenoj, kritici stavlja u pitanje njegov amaterizam te mu zamjera što je koristio uglavnom tiskano gradivo, a većinu rukopisnih tekstova preuzimao iz objavljenih zbirki ili antikvarnih kompilacija. To je sporno iz dva razloga: jedan je što se čini da se u znanosti o povijesti više vrijeduje otkriće novog arhivskog dokumenta nego li interpretacija već poznatog. Drugi je što se svjetonazor teksta ponekad izjednačava sa svjetonazorom koji je bio aktualan u trenutku kad je tekst tiskan. Primjer toga je Arièsov zaključak da je *Veliki vlasnik svih stvari* (*Le Grand Propriétaire de toutes choses*) prikazivao novi odnos prema djeci u 16. st., međutim, to je djelo nastalo u 13. st., a tiskano je u 16. st. (Hameršak, 2004) »Riječju, francuski je povjesničar djetinjstva u istom tekstu uočio i reprezentativno novovjekovne i reprezentativno srednjovjekovne fenomene, ne dovodeći ni na trenutak u pitanje primjerenost tog postupka« (Hameršak, 2004; str. 1068-1069).

Hameršak nadalje u kritici spominje i Arièsov odnos prema gradivu kroz veliko oslanjanje na ikonografske izvore. To je metodološki dosjetljiv postupak, no u njemu je Ariès, čini se, zanemario u interpretaciji kontekst i funkcije vizualnih tekstova te nije uzeo u obzir ni vizualne konvencije srednjovjekovlja. Citirajući Burkea, Hameršak tvrdi da je srednji vijek itekako pokazao zanimanje za nevinost i ranjivost djeteta, ali ona nije bila lako vidljiva onima koji su nenaviknuti na modele reprezentacije karakteristične za umjetnost tog doba. (Hameršak, 2004). Drugim riječima, Ariès nije vodio dovoljno računa o metodologiji i kriterijima povijesno-umjetničke znanosti.

I Wilson kritizira ovaj pristup ikonografiji napominjući da Ariès nije kontekstualizirao i analizirao vizualne tekstove nego ih samo detaljno opisivao. Za Wilsona je problematično i Arièsovo promatranje tih izvora iz gledišta sadašnjosti, što Ariès nije krio; međutim, to možda i nije boljka Arièsovog rada, jer u konačnici se svaki pristup historiografiji, na ovaj ili onaj način, događa iz perspektive sadašnjosti (Hameršak, 2004).

Na Arièsa se kritički osvrnuo niz autora. J. L. Flandrin i N. Z. Davis su prije Wilsona uputili svoje kritike. Na njihse Ariès osvrće u predgovoru drugog izdanja knjige, kako sam već navela ranije u radu. Wilsonov tekst bio je reakcija na često nekritičku recepciju Arièsove knjige, koja se dogodila u kontekstu početka

istraživanja ove specifične teme, koju Ariès nije prvi istraživao, ali je svakako dao veliki doprinos i ostavio svoj trag u raspravi o povijesti djetinjstva.

Stoljeća djetinjstva postala su referentna točka brojnih, i to ne samo historiografskih, istraživanja djetinjstva.

Kritike koje su stizale za *Stoljeća djetinjstva*, ponekad i desetljećima nakon objavljivanja knjige, mogle bi se sažeti Hendrickovim riječima. Prvo, podatci koje Ariès koristi su ili nereprezentativni ili nepouzdana. Drugo, on dokazuje uzima izvan konteksta, miješa propise i preporuke s praksom, i koristi netipične primjere. Treće, implicitno niječe nepromjenjivost posebnih potreba djece, osobito malene djece, za odjećom, smještajem, izrazima ljubavi i razgovorom. Četvrto, stavlja neprikladan naglasak na zapise moralista i odgajatelja, zanemarujući ekonomske i političke čimbenike (Hendrick, 1992).

Izvjerno je da su kod Arièsa prisutne neke konceptualne boljke. Hameršak se u svojem kritici oslanja na Baskara kad kaže:

pojednostavljujući odnos povijesti i prošlosti, Ariès je okolnost da u srednjem vijeku nije našao tragove koji su povezani s današnjim poimanjem djetinjstva, jednostavno interpretirao kao negaciju, kao izostanak svakog pojma o djetinjstvu. No, uvid da francusko srednjovjekovno društvo možda i nije imalo naš pojam o djetinjstvu, nipošto nije dostatno uporište za tvrdnju da tada uopće nije postojala koncepcija djetinjstva (Hameršak, 2004; str. 1077).

Arièsova knjiga ima »golemu epistemološku važnost. Ona nije važna samo zato što je otvorila, a za neke i obuhvatila, novo područje istraživanja, nego i stoga što je interes tog područja usmjerila prema proučavanju djetinjstva kao kulturne konstrukcije, kao povijesno promjenjive i rastresite kategorije« (Hameršak, 2004; str. 1078).

Wilson svoj članak u kojem kritizira Arièsa započinje osvrtom na veliki uspjeh koji je on požnjeo svojom knjigom, međutim, navodi i da je više kritičara upozorilo na velike probleme u njegovoj metodologiji i zaključcima te spominje nekoliko imena: Lawrence Stone, Natalie Zemon Davis, Elizabeth Wirth Marvick, Lloyd de Mause... Već sam navela neke Wilsonove kritike prema članku M. Hameršak, koje bih sada željela dopuniti. Wilson navodi tri glavna ograničenja Arièsovog argumenta. Prvo, Ariès se oslanja na tiskane i slikovne dokaze, što sam već

spomenula ranije; drugo, razvoji koje on opisuje nisu objašnjeni ni zadovoljavajuće povezani s drugim povijesnim temama (Wilson navodi brojne primjere); i treće, djelom se proteže kronološka neodređenost, tako da nije uvijek jasno u kojem se trenutku što događa (Wilson, 1980).

Važna metodološka posljedica Arièsova pristupa iz »present-mindedness«, kako kaže Wilson (1980; str. 139), odnosno iz sadašnje, tj. njegove ondašnje perspektive, je to da je on, tražeći moderne stavove prema djetetu u srednjovjekovnim i ranim modernim materijalima, uvidio da su ti stavovi odsutni, da ih nema, i to bilježi. Ali pitanje je ima li još nešto za otkriti osim odsutnosti (modernih stavova)? Primjerice, neke njegove interpretacije temelje se na pretpostavci da umjetnost izravno reproducira način života određenog vremena, međutim, to ne ostavlja mjesta mogućnosti za neku neodređenost u takvim reprezentacijama, tj. tretira ih se kao objektivnu dokumentaciju umjesto subjektivnih i determiniranih artefakata, što ti ikonografski prikazi ustvari jesu (Wilson, 1980).

Wilson također kritizira Arièsovo zanemarivanje povijesnog konteksta te ponekad nije jasno, kao u primjeru njegovog opisa razvoja dječjih portreta i otkrivanja djetinjstva od umjetnika, je li se promijenio mentalitet ljudi glede neke stvari ili su se samo mijenjali naglasci i forme umjetnosti. Kao što je već spomenuto, Ariès uglavnom repetitivno predstavlja neobrađeni materijal te donosi opise i sažetke samih slika bez rigoroznog i komparativnog raščlanjivanja sadržaja i formi različitih ikonografskih elemenata. Sadržaj korištenih izvora kod Arièsa zapravo biva pogrešno identificiran sa stavovima svojstvenima pojedinom dobu (Wilson, 1980).

Wilson kritizira i Arièsovu usredotočenost na sadašnjost (»present-centeredness«), što je gledanje na prošlost sa stajališta sadašnjosti. Ariès na prošlost gleda na način da je sve filtrirano kroz kategorije sadašnjosti; što god se u te kategorije ne uklapa ne pojavljuje se u njegovom radu, ili se javlja u njegovim dokazima, ali tako da to Ariès nije primijetio.

Obrađujući Wilsonove kritike Arièsa, navela sam neke kritičare koje on spominje. Njima vrijedi dodati povjesničarku Shulamith Shahar, koja je svoja djela temeljila na iscrpnom istraživanju svih dostupnih srednjovjekovnih izvora u svom djelu *Childhood and the Middle Ages (Djetinjstvo u srednjem vijeku)*. U njemu ona spominje Arièsa nekoliko puta, naznačujući u predgovoru da je u jednom trenutku

bila očarana njegovim tezama, ali postupno su je obuzele sumnje glede njegovih pretpostavki, čime se nije mogla baviti u okviru knjige koju je pisala prije ove, a koja se bavi ženama u srednjem vijeku. Shahar kritizira Arièsovu interpretaciju da se majke nisu vezale uz novorođenčad jer su u ono doba imale emotivni obrambeni mehanizam protiv vezanja uz svoju djecu zbog velike smrtnosti male djece. Ona tumači da se majčinstvo ne može promatrati na takav uzak način, već u širem društvenom i povijesnom kontekstu. Također kritizira Arièsovu tvrdnju da srednjovjekovno društvo nije vrednovalo malo dijete (dokaz tome bio bi, prema Arièsu, manjak ikonografije s takvom tematikom) te navodi da se djeca ipak češće javljaju u umjetnosti nego što je Ariès možda mogao uvidjeti.

Desetak godina nakon Shahar, Nicholas Orme napisao je knjigu *Medieval Children (Srednjovjekovna djeca)*, koja je sveobuhvatan i impresivan pregled povijesti djetinjstva u srednjem vijeku. Knjiga je pokrila aspekt engleske djece u srednjem vijeku, a bavi se i Arièsovom središnjom tezom da u srednjem vijeku nije postojalo razumijevanje djetinjstva kao faze. Riječ je o novijem pokušaju (knjiga je izdana 2001.) opovrgavanja Arièsovih teza. Kritičari, poput Stephena Metcalfa i Benjamina Schwarza, kao i primjerice Dražen Nemet u svom prikazu *Srednjovjekovne djece*, tvrde da je Orme uspješno osporio Arièsa. »Autor je uistinu uspio u svojoj namjeri da opovrgne Arièsa te je u svojoj knjizi uspio dokazati da su srednjovjekovni ljudi pokazivali zanimanje za djecu i nisu ih smatrali ‘malim odraslima’. Tomu svjedoče mnogobrojni izvori« (D. Nemet, 2006, str. 341).

Kritičari Ormeove knjige hvale ju kao najbolju knjigu o srednjovjekovnoj djeci i djetinjstvu (primjerice, Louis Haas). Ormeova knjiga je vrlo detaljno istraživanje i analiza engleskog djeteta i djetinjstva od visokog do kasnog srednjeg vijeka koje se temelji na primarnim izvorima.

Arièsova knjiga potaknula je mnoga istraživanja o djeci i djetinjstvu, iako se medievalisti nisu slagali s njegovim tezama. Ni danas se mnogi povjesničari ne slažu s Arièsovom pozicijom, iako se čini da debata još nije posve završena (u 2000. godini ponovno se javila nostalgija za Arièsovim idejama u novom nizu o povijesti europske obitelji koji je je izdao Yale University Press). Iako Ormeova knjiga ima svojih manjaka i nedostataka, koje je naveo i Nemet, ipak se ističe kao autoritet na svom području. Orme dokazuje da je u srednjovjekovnoj Engleskoj postojala stvarna

literatura za djecu i kultura usmene predaje za djecu, što je u suprotnosti s Arièsovim tvrdnjama. Također, srednjovjekovna Engleska imala je koncept mladenačke pravde, što je još jedan u nizu argumenata (Haas, 2004).

Sam Orme u svojoj knjizi Arièsa spominje tek nekoliko puta; nabraja niz povjesničara i autora koji su pisali o temama potaknutima od Arièsa i tvrdi da nitko od spomenutih povjesničara nije pronašao materijal kojim bi potkrijepio njegove tvrdnje; naprotiv, svi su ih, na različite načine, opovrgavali. Skupili su brojne dokaze koji pokazuju da su odrasli djetinjstvo smatrali distinktivnom fazom ili fazama života, da su roditelji djecu tretirali kao djecu ta da su tako činili sa simpatijom i brigom te da su djeca imala vlastite kulturne aktivnosti i stvari u svom vlasništvu. Orme navodi da i njegova knjiga dolazi do sličnih zaključaka (Orme, 2001).

Ormeova knjiga u devet poglavlja govori o rođenju, obiteljskom životu, smrti, jeziku, igri, Crkvi, učenju čitanja, čitanju iz zabave i odrastanju. Kako je već spomenuto, Orme donosi mnogo argumenata kao odgovor na Arièsove tvrdnje; tako Ariès u *Stoljećima djetinjstva* govori kako mala djeca nisu imala veliku vrijednost, da se tako izrazim, u očima odraslih, jer su bila nestalna i često su umirala te je to jedan od argumenata Arièsove tvrdnje da odrasli nisu cijenili djecu. Orme je pronašao primjere gdje su djeca prikazana na nadgrobnim spomenicima kao pojedinci, ponekad s imenima. Činjenica da su djeca smatrana pojedincima koji imaju svoju važnost vidljiva je i po kažnjavanju pobačaja čak i 1118. godine. Oko 13. st., čedomorstvo se tretiralo kao ubojstvo (Orme, 2001). Mnoštvo je takvih primjera u knjizi. Izdvojit ću još jedan: Orme svoje argumente o konceptu djetinjstva u srednjem vijeku temelji na različitim izvorima, u rasponu od vjerskih zakona koji prepoznaju da dječja moralna odgovornost počinje u dobi od 12 godina, do civilnih zakona, izuzimajući djecu od kazni za odrasle i odgađajući kaznu do tinejdžerske dobi (Orme, 2001).

Istražujući kritike struke na Arièsov rad i njegove teze, mogu zaključiti da se dobar dio njih slaže oko sljedećeg; naime, kako piše Patrick Bühler, jedna od njegovih najvećih zasluga je što su djetinjstvo, obitelj i njima pripadajući osjećaji i sentimentali uopće došli na pozornicu istraživanja, jer prije njega se malo tko bavio ovim pitanjima. Neki mu pripisuju i zasluge za opažanje kako djetinjstvo nije bilo nešto konstantno, već se mijenjalo tijekom povijesti (Bühler, 2012); glede negativnih

kritika, većina ih se odnosi na njegovu metodologiju, kriteriologiju i (možda nesvjesnu) pristranost u (često manjkavoj) interpretaciji povijesnih izvora.

Time želim zaključiti kratak pregled kritike Arièsa.

3.2. *Moj osobni osvrt na Arièsa*

Činjenica je da je knjiga Philippea Arièsa *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* smatrana najčudenijom knjigom na temu povijesti djetinjstva. Ideja da koncept – odnosno na francuskom *sentiment* – djetinjstva nije postojala u srednjem vijeku bila je revolucionarna. Unatoč svim kritikama, Arièsov zaključak mi ipak zvuči uvjerljivo, a to je da su djeca vrlo rano postajala »odraslima«. To ne znači da sentiment za djecu nije postojao, ali čini se da on nije ni izbliza bio tako profinjen, njegovan i rasprostranjen kao što je to danas.

Gledano očima čovjeka 21. stoljeća, kome je već sada i Ariès pomalo dalek, što je dojam koji naša rapidno napredujuća tehnička civilizacija dodatno pojačava, čini se nevjerovatno da su u mnogočemu djeca bila tretirana kao niža bića i da nisu primala onu pažnju koja im je trebala biti pružena. Ipak, i tezu da djetinjstvo nije postojalo potrebno je uzeti s malo opreza, jer se čini da su mnogi krivo shvatili i samog Arièsa; on nije rekao da djetinjstvo kao takvo nije postojalo, samo je sentiment, osjećaj i doživljaj bio drugačiji u prošlosti od onoga što mi danas shvaćamo, te je percepcija trajanja djetinje dobi bila drugačija u mentalitetima različitih stoljeća.

Ono na što nas općenito povijest mentaliteta podsjeća, u ovom slučaju povijest djetinjstva srednjeg i novog vijeka, jest da se koncepti, ideje i shvaćanja neprestano mijenjaju. To čak ne znači nužno da se mijenjaju na bolje; ali se mijenjaju. Povijest djetinjstva Arièsovima očima poziva nas na poniznost i trajno preispitivanje, jer možda će u nekim budućim stoljećima naš odnos prema djeci i djetinjstvu izgledati čudan ili neprikladan.

Mislim da je čitanje Arièsovog djela *Stoljeća djetinjstva* također prilika za preispitivanja druge vrste; primjerice, da razmislimo kako se mladi i stari odnose jedni prema drugima, što je posebno važno u zemljama sa starijom populacijom i negativnim prirodnim priraštajem. Cijenimo li mi danas različite životne dobi? Ide li

Europa u dobrom smjeru kada legalizira ubojstva iz samilosti i kada djecu prije rođenja ustvari i ne smatra djecom do nekog tjedna trudnoće?

Čitanje *Stoljeća djetinjstva* prilika je i za proučavanje obitelji. Koja je slika obitelji danas i kakav je doživljaj same obitelji u odnosu na srednji i novi vijek? Nije li obitelj danas u opasnosti od raznih ideologija? Vrjednovanje i donošenje moralnih sudova izlazi izvan okvira ovog diplomskog rada, no to su pitanja koja mi se javljaju kao modernom čitatelju Arièsove povijesti.

Na kraju, vrijedi spomenuti da je sama knjiga vrlo zanimljiva i nije ju preteško čitati, što nije odlika svih historiografskih radova. Osobno sam uživala u čitanju Arièsovih redaka i povratku u daleku prošlost o kojoj znamo tako mnogo, ali zapravo tako malo. Djetinjstvo i djeca ranjiva su dob i skupina, a ova knjiga zasigurno je pridonijela da i mi danas, u 21. st., više od pola stoljeća nakon njezina objavljivanja, možemo više cijeniti djetinjstvo i ne zaboraviti da djeci damo ono što im je potrebno kako bi odrasli u zrele i uravnotežene ljude.

ZAKLJUČAK

U ovom radu nastojala sam reći nešto o Philippeu Arièsu (biografija i bibliografija) te donijeti pregled njegove knjige *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, oslanjajući se na srpski prijevod *Vekovi djetinjstva* iz 1989. uz nadopunu onih dijelova koji su u tom prijevodu izostavljeni sa engleskim prijevodom *Centuries of Childhood* iz 1962. godine. Knjiga je kod nas poznatija kao *Stoljeća djetinjstva*, prema engleskom prijevodu, a polučila je veliki uspjeh i čitanost, iako se isprva njezin utjecaj događao u tišini. Ideje i zaključci koje je Ariès izvukao pristupajući ikonografskim izvorima, ali i dnevnicima, kalendarima, rokovnicima i slično, bili su inovativni i uvjerljivi. On tvrdi da se djetinjstvo kao ideja, odnosno franc. *sentiment* mijenjalo tijekom vremena. Pokrivaju se teme o konceptima djetinjstva, odnosa između odraslih i djece te dječjih iskustava u različitim europskim kulturama i razdobljima. Sve do 15. st., djetinjstvo u mentalitetu suvremenika nije bilo poimano kao izdvojeno razdoblje života, već su djeca bila poput malih odraslih, dijeleći običaje, igre, tradicije i odjeću. Obitelji nisu sve do novog vijeka bile posebno emotivno povezane, a djeca nisu bila smatrana osobito važnima, kao ni njihovo školovanje, obrazovanje pa čak ni higijena. Nakon nekoliko desetljeća, knjiga i dalje ima snažan utjecaj. Može se reći da je Ariès uspio uvjeriti čitatelje, odnosno znatan broj njih, da djetinjstvo nije bilo shvaćeno ni izbliza kako ga mi danas shvaćamo.

Istražujući, međutim, kritike upućene primjerice od Wilsona, Shahar i Ormea, možemo zaključiti da su velikim dijelom uspjeli pokazati manjkavost Arièsovih metoda i pristupa povijesnim izvorima te u nekim slučajevima argumentirano dokazati da su neke njegove teze pogrešne te da je zapravo istina suprotno od njegovih zaključaka. Ipak, ni to ne može umanjiti zasluge i pozitivnu ostavštinu Philippea Arièsa koji je otvorio ove teme i dao veliki poticaj novim istraživanjima. Stoga bi se moglo reći da *Stoljeća djetinjstva* ostaju jedna vrlo važna knjiga koja će ostati zabilježena kao prvi veliki korak u proučavanju povijesti djetinjstva i obiteljskog života, podsjećajući nas da se, iako je djetinjstvo vjerojatno od starine shvaćeno kao zasebno i svojstveno životno doba, njegova percepcija mijenja te nam ovaj povijesni razvoj ostavlja u zalog obavezu da uvijek iznova preispitujemo naše trenutno gledanje na djecu i djetinjstvo te svoj pristup kao društvo uvijek iznova

pročišćujemo i oplemenjujemo, kako bi djeca dobila onu pažnju, brigu, ljubav i skrb koju zaslužuju te koji su im nužno potrebni da odrastu i postanu zreli i punopravni članovi ljudskog društva.

LITERATURA

Knjige i časopisi

Ariès, P. (1989). *Vekovi djetinjstva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood*, New York: Vintage Books.

Bühler, P. (2012). Philippe Ariès (1914-1984), »Geschichte der Kindheit« (1960). *KulturPoetik*, 12(1), 109-117. Pristupljeno 16.08.2020.: <http://www.jstor.org/stable/41756968>

Haas, L. (2004). *Speculum*, 79(3), 819-821. Pristupljeno 16.08.2020.: <http://www.jstor.org/stable/20463030>

Hameršak, M. (2004). Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva. *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (3), 1061-1078. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/8400>

Hameršak, M. (2011). *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*, Zagreb: Algoritam.

Hendrick, H. (1992). Children and childhood. *Recent Findings of Research in Economic and Social History*, 15. Pristupljeno 9.08.2020.: <https://www.ehs.org.uk/the-society/assets/Hendrick15a.pdf>

Hutton, Patrick H. (2004). Ariès, Philippe (1914-1984). U: Paula S. Fass (ur.), *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society* (sv. 1, str. 66-67), Macmillan Reference USA.

Kovačec, A. (ur.) (1996). *Hrvatski opći leksikon* (str. 8). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Nemet, D. (2006). Djeca u srednjem vijeku. Nicholas Orme (2003), *Medieval Children*, New Haven - London: Yale University Press, 387 str.. *Radovi*, 38 (1), 337-342. Pristupljeno 17.08.2020.: <https://hrcak.srce.hr/51847>

Orme, N. (2001). *Medieval Children*, New Haven - London: Yale University Press.

Prag, E.-M. i Tandler, J. (2018). *An Analysis of Philippe Aries's Centuries of Childhood*. London: Macat Library.

Rushton, P. (1999). Ariès, Philippe. U: Kelly Boyd (ur.), *Encyclopedia of historians and historical writing*, (sv. 1, str. 50-51), London – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Shahar, S. (1990). *Childhood in the Middle Ages*, London – New York: Routledge.

Vann, R. (1982). The Youth of Centuries of Childhood. *History and Theory*, 21 (2), 279-297. Pristupljeno 12.08.2020.: doi:10.2307/2505249

Wilson, A. (1980). The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès. *History and Theory*, 19 (2), 132-153. Pristupljeno 14.08.2020.: doi:10.2307/2504795

Mrežne stranice

Gros, G (n.d.). *Documents: articles et contributions*. Pristupljeno 18.07.2020.: <http://philippe-aries.histoweb.net/spip.php?rubrique26>.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr>.

Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/>

Nisbet, R. (22. 2. 1981.). Death in the west. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1981/02/22/books/death-in-the-west.html>.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da sam ja, Anita Grozaj, studentica 2. godine diplomskog sveučilišnog studija Rani i predškolski odgoj i obrazovanje Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, samostalno napisala diplomski rad na temu “ Jedno čitanje djela Philippea Arièsa *Stoljeća djetinjstva*”, a pod vodstvom mentorice prof.dr. sc. Diane Zalar.

U Zagrebu, rujan 2020.

vlastoručan potpis studentice